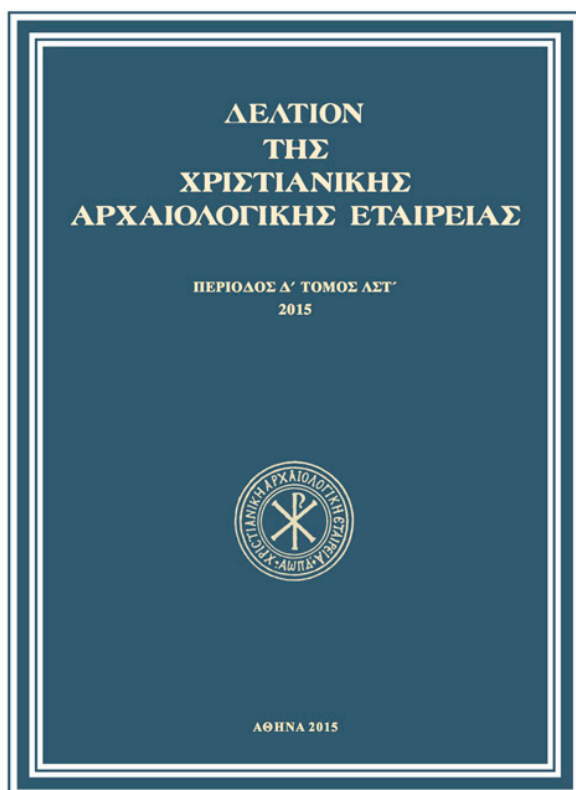

Deltion of the Christian Archaeological Society

Vol 36 (2015)

Deltion ChAE 36 (2015), Series 4

The cistern of Nea Moni in Chios

Όλγα ΒΑΣΣΗ, Στέλλα ΦΑΪΤΑΚΗ

doi: [10.12681/dchae.1770](https://doi.org/10.12681/dchae.1770)

Copyright © 2016, Όλγα ΒΑΣΣΗ, Στέλλα ΦΑΪΤΑΚΗ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΒΑΣΣΗ Ό., & ΦΑΪΤΑΚΗ Σ. (2016). The cistern of Nea Moni in Chios. *Deltion of the Christian Archaeological Society*, 36, 1–20. <https://doi.org/10.12681/dchae.1770>

Η ΚΙΝΣΤΕΡΝΑ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΜΟΝΗΣ ΣΤΗ ΧΙΟ

Η κινστέρνα της Νέας Μονής στη Χίο χρονολογείται στα μέσα του 11ου αιώνα και ακολουθεί τύπους και μορφές της αρχιτεκτονικής παράδοσης της Κωνσταντινούπολης. Οι αναστηλωτικές εργασίες που πραγματοποιήθηκαν πριν από λίγα χρόνια, αποκάλυψαν μια άγνωστη μέχρι σήμερα επισκευή του κτηρίου στο 15ο αιώνα, μάρτυρες της οποίας ήταν τα αγγεία που προέρχονταν από εργαστήρια της νοτιοανατολικής Ισπανίας και είχαν χρησιμοποιηθεί ως υλικό πλήρωσης στο δώμα της κινστέρνας.

Λέξεις κλειδιά

Μεσοβυζαντινή περίοδος, αρχιτεκτονική, κινστέρνες, κεραμική, Νέα Μονή, Χίος, Ισπανία.

Η κινστέρνα του μοναστηριακού συγκροτήματος της Νέας Μονής στη Χίο βρίσκεται στα βορειοδυτικά του καθολικού και απέχει ικανή απόσταση από αυτό (Εικ. 1). Η είσοδος της προβάλλει στο πέρας ενός σκιερού, καμαροσκέπαστου διαβατικού που αντιστήριζε άλλοτε κελιά της δυτικής πτέρυγας, ερειπωμένα σήμερα. Στην ίδια κακή κατάσταση διατήρησης σωζόταν και το δίωρο κελλί της ίδιας πτέρυγας που αποκαταστάθηκε στη δεκαετία του 1980 για να στεγάσει τη Μουσειακή Συλλογή των κειμηλίων της Νέας Μονής και στέκει εμπρός από την κινστέρνα, αποκρύπτοντάς την από τον επισκέπτη, όταν αυτός στέκει στον αύλειο χώρο της μονής¹.

Η αρχαιότερη μνεία για την ύπαρξη της δεξαμενής οφείλεται στο Φλωρεντινό μοναχό και γεωγράφο Cristoforo Buondelmonti, που περιηγήθηκε τη Χίο στις αρχές του 15ου αιώνα², επισκέφθηκε τη Νέα Μονή, την περιέγραψε και θαύμασε – μεταξύ των άλλων – το κτήριο της κινστέρνας, επειδή ήταν «έργο θαυμαστής δεξιότηχίας» («cisterna miro artificio fabricata»)³. Αρχετούς αιώνες αργότερα, συναντάται σε κείμενο του έτους 1802 αναφορά στην κινστέρνα, όπου αυτή τη φορά υπογραμμίζεται η

The cistern of Nea Moni in Chios, dating to the mid-11th century, follows the types and forms of the architectural heritage of the capital, Constantinople. The restoration works done a few years ago revealed a hitherto unknown repair of the building in the 15th century, evidenced by pottery coming from the workshops of southeastern Spain used to fill the roof of the building.

Keywords

Middle Byzantine period, architecture, cisterns, pottery, Nea Moni monastery, Chios, Spain.

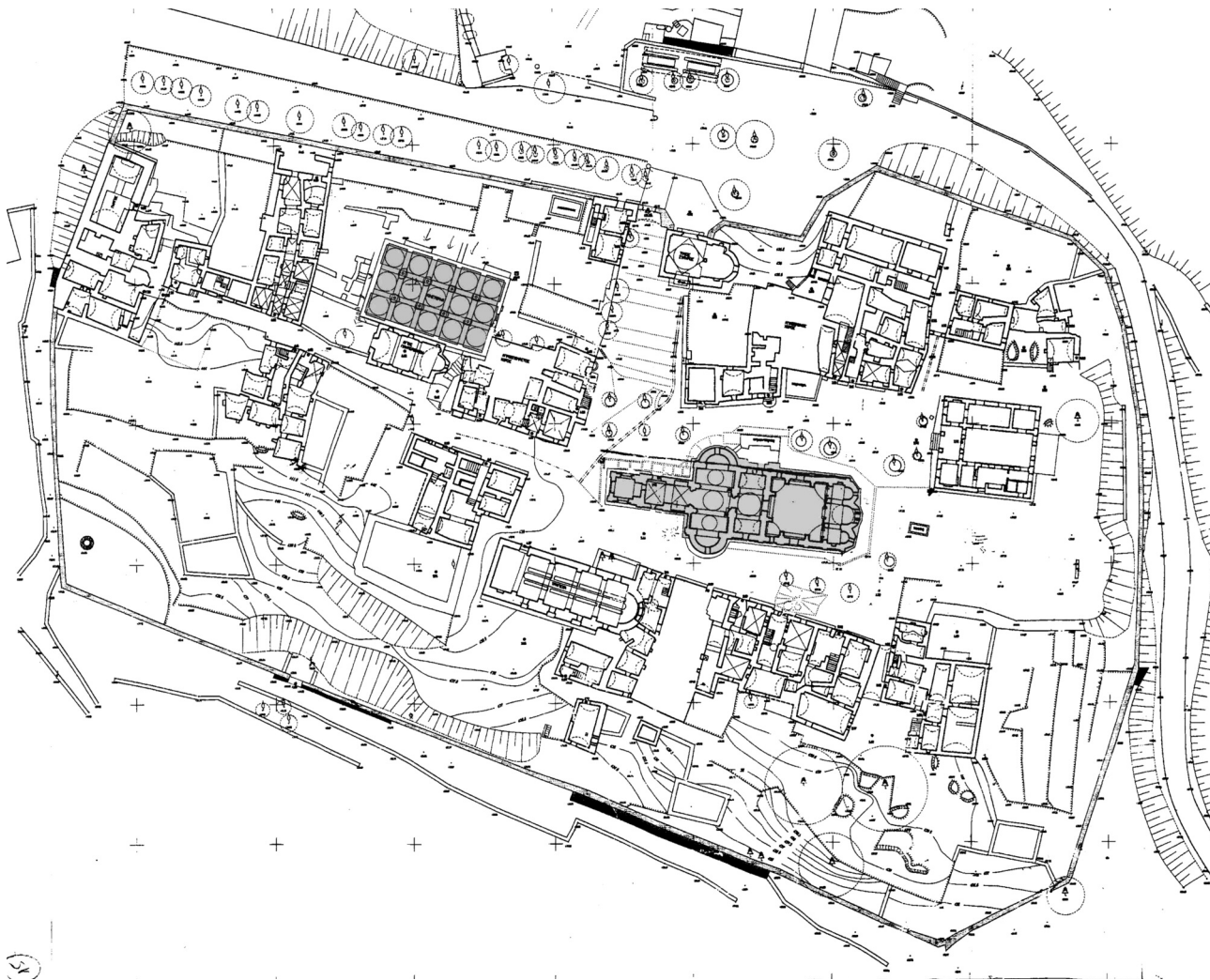
πλαισιότητά της και παραδίδεται πληροφορία για τη χρονική περίοδο της κατασκευής της. Ο ηγούμενος Νικηφόρος συνέγραψε στις αρχές του 19ου αιώνα τη νεαμονική ιστορία, στην οποία περιγράφει με λεπτομέρειες

*Αρχαιολόγοι, Εφορεία Αρχαιοτήτων Χίου, ovassi@culture.gr, sfaitaki@culture.gr

¹ Βυζαντινά Μουσεία και Συλλογές στην Ελλάδα, Αθήνα 1997, 74-75. Κ. Σκαμπαβίας, *Η Νέα Μονή της Χίου*, Οδηγός, Αθήνα 2004, 38-46. «Now and Then, Restoration with an Impact», *Heritage in Motion*, Αθήνα 2013, 89, όπου ασπρόμαυρη φωτογραφία πώς σωζόταν το κελλί πριν την αποκατάσταση.

² Για τη χρονολόγηση της επίσκεψης του C. Buondelmonti στη Χίο μεταξύ των ετών 1406 και 1412 βλ. Ι. Βιγγοπούλου, «Ο ελληνικός κόσμος μέσα από το βλέμμα των περιηγητών», *Ανθολόγιο από τη Συλλογή του Δημητρίου Κοντομηνά* (κατάλογος έκθεσης), Αθήνα χ.χρ., 33. Γ. Τόλιας, *Τα νησολόγια, η μοναξιά και η συντροφιά των νησιών*, Αθήνα 2002, 29-31.

³ Φ. Αργέντης – Στ. Κυριακίδης, *Η Χίος παρὰ τοῖς γεωγράφοις καὶ περιηγηταῖς*, Α΄, ἐν Ἀθήναις 1946, 14, Christoforus Buondelmontius.

Εικ. 1. Νέα Μονή Χίου. Γενικό τοπογραφικό με σημειωμένο το καθολικό και την κινστέρινα.

το συγκρότημα και τα κτήρια που το απαρτίζουν⁴. Μεταξύ των άλλων, σημειώνει ότι σύγχρονα με το καθολικό κτήρια, οικοδομήματα δηλαδή που ανάγονται στα μέσα του 11ου αιώνα, στα χρόνια της βασιλείας του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου, είναι η Τράπεζα, ο ψηλός πύργος στη γωνία του οχυρωματικού περιβόλου και, τέλος, η δεξαμενή. Ειδικά για την τελευταία γράφει ότι ήταν πολυδάπανη κατασκευή: «δαπάναις άδραϊς ψκοδόμηται»⁵.

Ίσως ο Νικηφόρος έκανε την παραπάνω επίσημανση, όχι απλώς βασιζόμενος στα προφανή οικονομικά μεγέθη που απαιτήσε η κατασκευή της κινστέρινας, αλλά και σε πληροφορίες που θα μπορούσε να είχε αντλήσει από τα Αρχεία της Νέας Μονής που είχε τότε στη διάθεσή του. Είναι γνωστό πως αργότερα, το 1822 με τη Σφαγή της Χίου κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επα-

νάστασης και την πυρπόληση και λεηλασία της Νέας Μονής από τους Οθωμανούς Τούρκους, όλο το αρχεϊακό υλικό της (αυτοκρατορικά χρυσόβουλλα, πατριαρχικά σιγίλλια, περγαμηνά χειρόγραφα, κώδικες, κτηματολόγια, συμβόλαια, παλαιόγραφα κ.ά.) καταστράφηκε⁶.

Το μνημείο δεν είναι άγνωστο στη βιβλιογραφία, αφού

⁴ Γρ. Φωτεινός, *Τὰ Νεαμονήσια*, Δύο βιβλία ὄν τὸ μὲν α' ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ ἱεροδιδασκάλου Νικηφόρου, τὸ δὲ β' συνταχθὲν ὑπὸ τοῦ Καθηγουμένου Γρηγορίου Φωτεινοῦ, συνεξεδόθη μετὰ τοῦ α' διορθωθέντος ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ, ἐν Χίῳ 1865, Βιβλίον α', 15. Για τον ιερομόναχο Νικηφόρο βλ. Χ. Μπούρας, *Ἡ Νέα Μονή τῆς Χίου, Ἱστορία καὶ Ἀρχιτεκτονική*, Αθήνα 1981, 14.

⁵ Φωτεινός, ὁ.π. (υποσημ. 4), 105.

⁶ Στο ίδιο, Βιβλίον β', 54, 66. Μπούρας, *Νέα Μονή*, ὁ.π. (υποσημ. 4), 15.

το περιέλαβε ο Αναστάσιος Ορλάνδος στο Λεύκωμα του για τα βυζαντινά μνημεία της Χίου το έτος 1930⁷ και στη συνέχεια στο έργο του για τη μοναστηριακή αρχιτεκτονική το 1958⁸, καθώς και ο Χαράλαμπος Μπούρας στη μονογραφία του για τη Νέα Μονή το 1981⁹. Το κτήριο έφθασε ως τις μέρες μας αλώβητο και με την αυθεντική μορφή του σωζόμενη στο ακέραιο. Το πιθανότερο είναι πως δεν έπαθε καμία βλάβη από τον καταστρεπτικό σεισμό του έτους 1881¹⁰ που προκάλεσε μεγάλες ζημιές στη μονή και ιδιαιτέρως, σε σημαίνοντα κτήρια του συγκροτήματος, όπως στο καθολικό ή στην Τράπεζα¹¹.

Η καλή κατάσταση διατήρησης της κινστέρνας φαίνεται πως δεν επέβαλε την ανάληψη δραστηριών αναστηλωτικών εργασιών· η έρευνα για το ιστορικό των επεμβάσεων στο κτήριο από την Αρχαιολογική Υπηρεσία έδειξε ότι επισκευές έλαβαν χώρα μόνο μία φορά στον 20ό αιώνα. Στο Πρωτόκολλο της Επιμελητείας των Αρχαιοτήτων Χίου έχει καταχωρηθεί ότι λίγα χρόνια μετά την απελευθέρωση της Χίου και την ενσωμάτωσή της στο ελληνικό κράτος¹², το έτος 1931 όταν Διευθυντής Αναστηλώσεως ήταν ο Αναστάσιος Ορλάνδος, έγινε επισκευή της στέγης. Οι εργασίες έγιναν από τον τεχνίτη Νικόλαο Βώλη που καταγόταν από τους Ολύμπους και τον είχε υποδείξει ο ίδιος ο Α. Ορλάνδος, ενώ την επίβλεψη είχε αναλάβει ο έκτακτος επιμελητής Αρχαιοτήτων, Γυμνασιάρχης Χρήστος Σαοικιάκης¹³. Η έκταση και η φύση των εργασιών δεν μαρτυρούνται, καθώς δεν καταγράφονται αναλυτικά σε κάποια τεχνική έκθεση, παραδίδεται όμως ότι στοίχισαν 25.000 δραχμές. Έκτοτε δεν έγινε ξανά καμία σημαντική στερεωτική ή άλλου είδους εργασία στο κτήριο μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1990, οπότε η 3η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων στο πλαίσιο του Β' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης 1994-1999 ολοκλήρωσε εργασίες στερέωσής του¹⁴. Τότε έγινε δυνατή η επίσκεψη στο εσωτερικό, αφού προηγουμένως αντλήθηκε το αποθηκευμένο νερό που πλήρωνε τη δεξαμενή σε ύψος περί το 1 μ. από τον πυθμένα της και στην πυρκαγιά του έτους 1988 είχε φανεί ιδιαίτερα χρήσιμο για την προστασία της Νέας Μονής. Στη συνέχεια, δόθηκε η ευκαιρία να γίνουν ακριβείς μετρήσεις και να μελετηθεί διεξοδικά όλο το σύστημα δομής του κτηρίου. Το εσωτερικό αποτυπώθηκε σχεδιαστικά και τεκμηριώθηκε φωτογραφικά, πριν πληρωθεί ξανά με νερό. Οι ανασκαφικές έρευνες που διενεργήθηκαν στον αμέσως περιβάλλοντα χώρο

αποκάλυψαν ουσιώδη χαρακτηριστικά του κτηρίου, όπως τη μορφή των εξωτερικών όψεων. Επιπλέον, τα νέα στοιχεία που ήρθαν στο φως ήταν πολλά και περιγράφονται στη συνέχεια φωτίζοντας άγνωστες μέχρι σήμερα πτυχές της ιστορίας του μνημείου.

Οι κινστέρνες καταλέγονται στα βασικότερα για την καλή λειτουργία των μοναστηριακών συγκροτημάτων κτίσματα. Μετά το καθολικό και την Τράπεζα σε όσες μονές ακολουθούσαν το κοινοβιακό σύστημα, το κτήριο που έπεται σε σημασία και η κατασκευή του προηγούνταν κατά προτεραιότητα, ήταν η δεξαμενή για την αποθήκευση του νερού.

Σε Τυπικά μονών υπάρχουν αναφορές που τεκμηριώνουν τη μέριμνα που επεδείκνυαν οι κτήτορες για την επάρκεια σε νερό. Φρόντιζαν για την κατασκευή των δεξαμενών και έδιναν οδηγίες για τη συντήρηση και τη διατήρησή τους σε καλή κατάσταση. Χρήσιμο παράδειγμα αποτελεί το Τυπικό της Παναγίας Κοσμοσώτειρας στις Φέρες, όπου ο σεβαστοκράτωρ Ισαάκιος Κομνηνός στα μέσα του 12ου αιώνα (το έτος 1152) δίνει ρητές εντολές για τις ενέργειες στις οποίες θα έπρεπε να προβεί ο ηγούμενος και η μοναστική κοινότητα για τη διατήρηση της κινστέρνας, παράλληλα με τη διασφάλιση

⁷ Α. Orlandos, *Les monuments byzantins de Chios*, II, Πίνακες, Αθήνα 1930, πίν. 30.

⁸ Α. Ορλάνδος, *Μοναστηριακή αρχιτεκτονική*, Αθήνα 1958, β' έκδοση, 115-119.

⁹ Μπούρας, *Νέα Μονή*, ό.π. (υποσημ. 4), 178-182.

¹⁰ Κ. Κρεατσάς, «Σύντομος ιστορική αναδρομή εις τούς σεισμούς της Χίου», *Χιακά Χρονικά* 13 (1981), 81-87. Κ. Ντελόπουλος (επιμ.), *Λεύκωμα των έργων της Χίου συνεπεία των σεισμών της 22/24 Απριλίου του 1881*, Φωτογραφίες αδελφών Καστάνια, Αθήνα 1983.

¹¹ Μπούρας, *Νέα Μονή*, ό.π. (υποσημ. 4), για το καθολικό σποραδικά, για την Τράπεζα, 172-178.

¹² Η απελευθέρωση της Χίου έλαβε χώρα το 1912, αλλά η ένωσή της με την Ελλάδα επικυρώθηκε με τη συνθήκη της Λωζάννης το έτος 1923.

¹³ Αριθ. πρωτ. 26347/1467/18-5-1931 έγγραφο του Τμήματος Αρχαιολογίας του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων, υπό τη Διεύθυνση του χιακής καταγωγής Κωνσταντίνου Κουρουιώτη.

¹⁴ Κ. Σκαμπαβίας, «3η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αναστηλωτικές εργασίες, Νέα Μονή, Κινστέρνα», *ΑΔ* 54 (1999), Χρονικά, 826. Ο ίδιος, «3η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αναστηλωτικές εργασίες, Νέα Μονή, Κινστέρνα», *ΑΔ* 55 (2000), Χρονικά, 997, εικ. 1. Ο. Βάση, «3η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αναστηλωτικές εργασίες, Νέα Μονή, Κινστέρνα», *ΑΔ* 56-59 (2001-2004), Χρονικά, Β6, 67.

της καλής λειτουργίας του δικτύου ύδρευσης για το οποίο ως κήτωρ είχε καταβάλει πολύ κόπο¹⁵.

Στη Νέα Μονή η δεξαμενή κατασκευάστηκε παράλληλα ή ευθύς μετά την ανέγερση του καθολικού και της Τράπεζας, των κτηρίων δηλαδή που σχετίζονταν αμέσως με τη σύμπτυξη μοναστικής κοινότητας και με τη λειτουργία του κοινοβιακού συστήματος. Το κτήριο αρχικά ήταν πανταχόθεν ελεύθερο και ορατό από την αυλή του μοναστηριού και από το καθολικό. Με το πέρας των αιώνων προσκολλήθηκαν σε αυτό αυτόνομα κελιά αποκρύπτοντας εντελώς τη δυτική πλευρά του και εν μέρει και την πρόσοψη. Κατά την ίδια τακτική, πάνω στο νότιο τοίχο της κιστέρας κατασκευάστηκε το έτος 1889, μετά το σεισμό του 1881, ο ναΐσκος του Αγίου Παντελεήμονα¹⁶, που απέκρυψε κατά το μεγαλύτερο μέρος τη νότια πλευρά της δεξαμενής. Το παρεκκλήσιο κατασκευάστηκε για να καλύψει πρόσκαιρα τις ανάγκες των μοναχών, αφού το καθολικό είχε υποστεί ανεπανόρθωτες βλάβες από το σεισμό και είχε καταστραφεί η στέγη του, με αποτέλεσμα να μη λειτουργεί. Ο βόρειος τοίχος του παρεκκλησίου εδράζεται εξ ολοκλήρου επάνω στο νότιο τοίχο της κιστέρας επιβαρύνοντας στατικά τη δεξαμενή στην πλευρά αυτή¹⁷. Αποτέλεσμα των προσθηκών και των επεκτάσεων κελιών ήταν να περικυκλωθεί η κιστέρνα από διάφορα κτίσματα που άφησαν ελεύθερο μόνο μέρος της ανατολικής όψης, από την οποία είναι εφικτή η κάθοδος στο εσωτερικό του κτηρίου. Η μόνη επιφάνεια του κτηρίου που φαίνεται πως δεν καλύφθηκε ποτέ, ήταν το δώμα¹⁸ – ρεϊπια κτίσματος σώζονταν στη βορειοδυτική γωνία πριν την έναρξη των εργασιών αποκατάστασης, αλλά καταλάμβαναν ένα μικρό, μάλλον αμελητέο, τμήμα αναλογικά με τη συνολική έκταση του δώματος, που αριθμεί πολλά τετραγωνικά μέτρα (Εικ. 2). Στο σχέδιασμα που εκπόνησε ο Ρώσος περιηγητής Vasilij Barskij, όταν επισκέφθηκε τη Νέα Μονή το 1726, απεικονίζεται στην περιοχή της κιστέρας πυκνή δόμηση από αυτοτελή κελιά που τα περισσότερα φέρουν κεραμοσκεπείς στέγες. Μεταξύ αυτών, όμως, διακρίνεται και μια συστάδα κτηρίων που καλύπτονται με επίπεδο δώμα – ένα από αυτά είναι ισόγειο, στενομέτωπο, διαθέτει άνοιγμα στη στενή, στην ανατολική, πλευρά και θα μπορούσε ίσως να ταυτισθεί με την κιστέρνα¹⁹.

Στον περιορισμένο χώρο του μοναστηριού κελιά άρχισαν να καταλαμβάνουν στους όψιμους αιώνες το ζωτικό χώρο των σημαινόντων κτηρίων που αρχικά

έστεκαν ελεύθερα – εκτός από την κιστέρνα, το ίδιο φαινόμενο έχει παρατηρηθεί και στην Τράπεζα της Νέας Μονής, που σταδιακά εγκλωβίσθηκε από κελιά. Για πολλούς αιώνες η Νέα Μονή ήταν πολυάνθρωπη – μαρτυρούνται 200 ή 300 μοναχοί το 17ο και το 18ο αιώνα²⁰, ενώ ακόμη και το 1840, λίγα χρόνια μετά τη Σφαγή του 1822 που ερήμωσε το νησί, παραδίδεται ότι ζούσαν εκεί

¹⁵ L. Petit, «Typikon du monastère de la Kosmosotira près d'Aenos (1152)», *IRAİK* 13 (1908), 19-75. Ορλάνδος, *Αρχιτεκτονική*, ό.π. (υποσημ. 8), 117-118. J. Thomas – A. Constantinides-Hero (επιμ.), *Byzantine Monastic Foundation Documents 2 (DOS 35)*, Ουάσιγκτον χ.χρ., 793, 833, 847. Μ. Βαρβούνης, «Όψεις της καθημερινής ζωής τον 12ο αιώνα στη Θράκη με βάση το Τυπικό της μονής της Κοσμοσωτείας», *ByzF* 30 (2011), *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Θρακικών Σπουδών (Κομοτηνή, 18-22.4.2007)*, *Byzantine Thrace: Evidence and Remains* (επιμ. Χ. Μπακιρτζής – Ν. Ζήκος – Ξ. Μονιάρος), 221-222. Για το ναό βλ. R. Ousterhout – Ch. Bakirtzis, *The Byzantine Monuments of the Evros/Meriç River Valley*, Θεσσαλονίκη 2007, 48-85, όπου και προηγούμενη βιβλιογραφία.

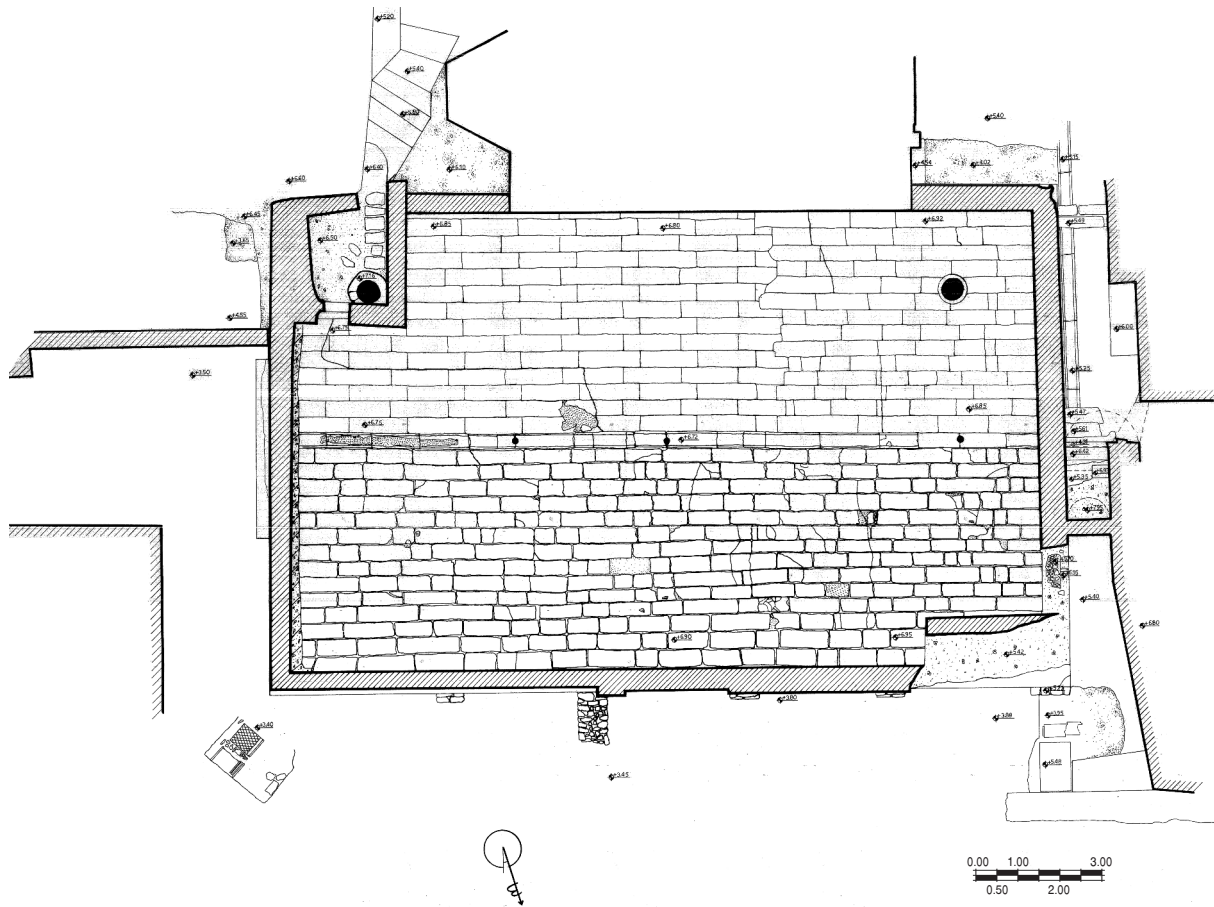
¹⁶ Μπούρας, *Νέα Μονή*, ό.π. (υποσημ. 4), 171-172.

¹⁷ Στη μελέτη που εκπονήθηκε από το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο στο πλαίσιο του έργου της αποκατάστασης της κιστέρας το 1997, με τίτλο «Διερεύνηση στατικής αντισεισμικής συμπεριφοράς συζευγμένων κατασκευών από λιθοδομή» του Τομέα Δομοστατικής του Τμήματος Πολιτικών Μηχανικών, υπό τον καθηγητή Κ. Α. Συρμακέζη, σημειώνεται ότι εκτός από τις σεισμικές καταπονήσεις η κιστέρνα εμφάνιζε τοπικές παραμορφώσεις στη λιθοδομή της νότιας πλευράς εξαιτίας των κατακόρυφων φορτίων του παρεκκλησίου.

¹⁸ Ομοίως δεν καταλήφθηκε από κάποιον είδους κατασκευές η περίπου σύγχρονη κιστέρνα του Οσίου Λουκά ή η μεταγενέστερη (δεύτερο μισό 14ου αιώνα) κιστέρνα της μονής του Ζωοδότη (Αγίας Σοφίας) στον Μυστρά ή μεγάλες κιστέρες στην Κωνσταντινούπολη βλ. Ε. Στίκας, *Τὸ οἰκοδομικὸν χρονικὸν τῆς μονῆς Ὁσίου Λουκά Φωκίδος, ἐν Αθήναις* 1970, 216-218, εικ. 108. Γ. Μαρίνου, «Αγία Σοφία», *Τα μνημεία του Μυστρά, Το έργο της Επιτροπής Αναστήλωσης Μνημείων Μυστρά* (επιμ. Στ. Σίνος), Αθήνα 2009, 158-159, εικ. 9 (σχέδ.), φωτ. 11-12. Ph. Forschheimer – J. Strzygowski, *Die Byzantinischen Wasserbehälter von Konstantinopel*, Βιέννη 1893, σποράδην. Η κιστέρνα της μονής Δαφνίου εν μέρει μόνο καλύφθηκε από κελιά, όχι σε όλη την έκτασή της. Βλ. Α. Ορλάνδος, «Νεότερα ευρήματα εις τὴν Μονὴν Δαφνίου», *ABME* Η' (1955-1956), 97.

¹⁹ Αργέντης – Κυριακίδης, ό.π. (υποσημ. 3), Γ', 1640. Μπούρας, *Νέα Μονή*, ό.π. (υποσημ. 4), 49, εικ. 15.

²⁰ Για 200 μοναχούς κάνουν λόγο οι περιηγητές του 17ου αιώνα (ο Th. Coryat το 1612, ο J. De Thevenot το 1656, ο V. M. Coronelli το 1696 κ.ά.), ενώ για 300 ή και 400 μοναχούς γράφει ο Eneman το 1711-1712. Αργέντης – Κυριακίδης, ό.π. (υποσημ. 3), Α', 121-122, 214, 317, 475, 557, Β', 606, 678, 712, 758, Γ', 1619, 1643, 1651 κ.α. Μπούρας, *Νέα Μονή*, ό.π. (υποσημ. 4), 35 σημ. 15, 16.

Εικ. 2. Κάτοψη του δώματος της κινστέρνας πριν από τις εργασίες.

80 καλόγηροι²¹. Η αναγκαιότητα για επάρκεια σε νερό ώστε να καλύπτονται οι απαιτήσεις της μεγάλης μοναστικής κοινότητας που πάντα διέθετε η Νέα Μονή, ήταν ο λόγος που η κινστέρνα της δεν περιέπεσε ποτέ σε αχρησία, αλλά λειτουργούσε συνεχώς επί αιώνες, αντίθετα με άλλες βυζαντινές δεξαμενές που αχρηστεύθηκαν με το χρόνο και επιχωματώθηκαν²².

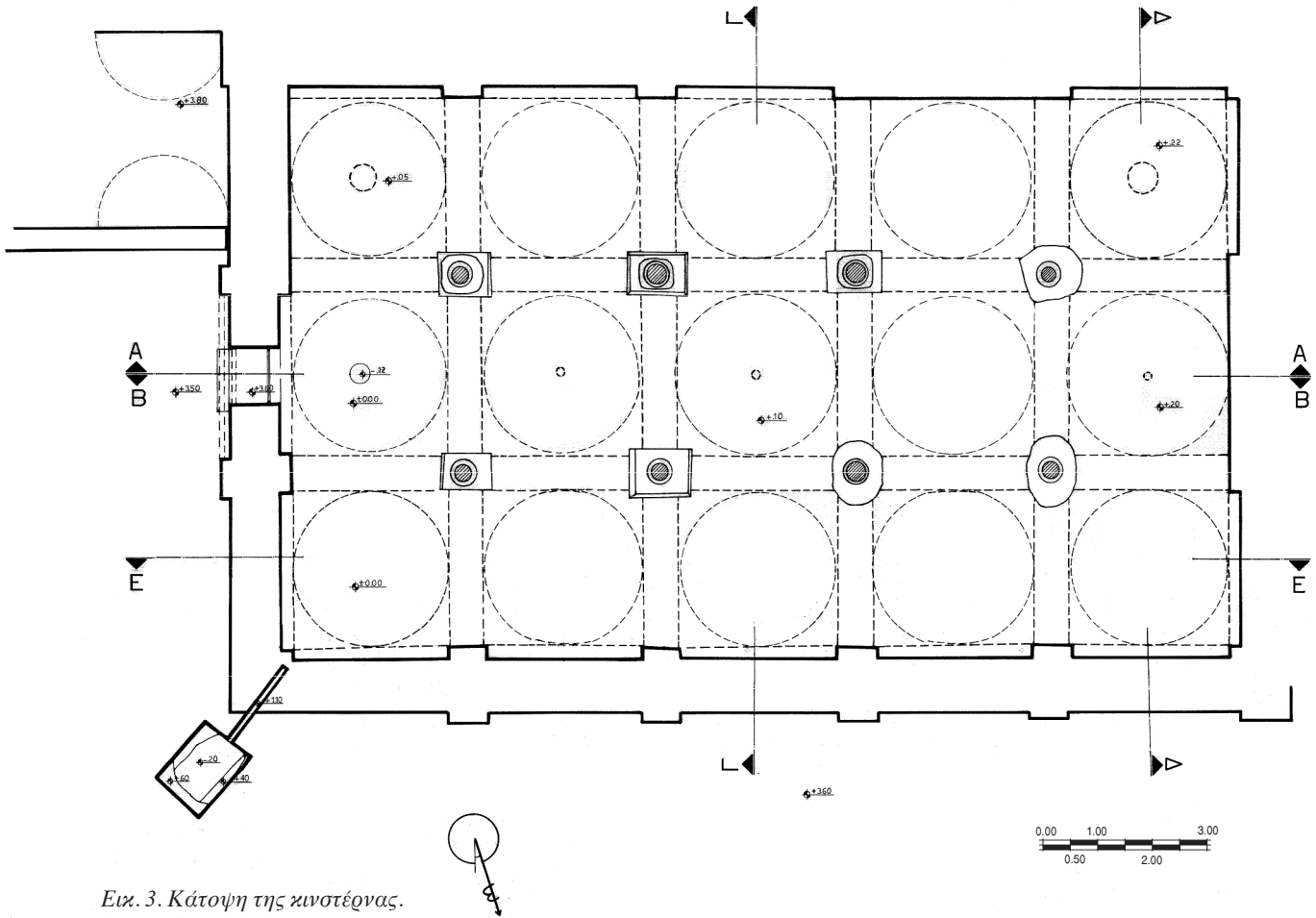
Η κινστέρνα εμφανίζει την τυπική για τα κτίσματα του είδους της ορθογώνια κάτοψη: οι εξωτερικές της διαστάσεις είναι 19,46x12,52 μ. και καταλαμβάνει επιφάνεια 223 τ.μ. (Εικ. 3). Πρόκειται για μεγάλη υπόστυλη αίθουσα που διαχωρίζεται από οκτώ αξονικά στηρίγματα σε τρεις επιμήκεις χώρους και στη στέγασή της καλύπτεται με επίπεδο βατό δώμα.

Εσωτερικά, οκτώ κίονες που παρατάσσονται σε δύο παράλληλες σειρές διαιρούν το χώρο, διαστ. 17,20x10,48 μ. και εμβαδού 186 τ.μ., σε δεκαπέντε ίσα τετράγωνα

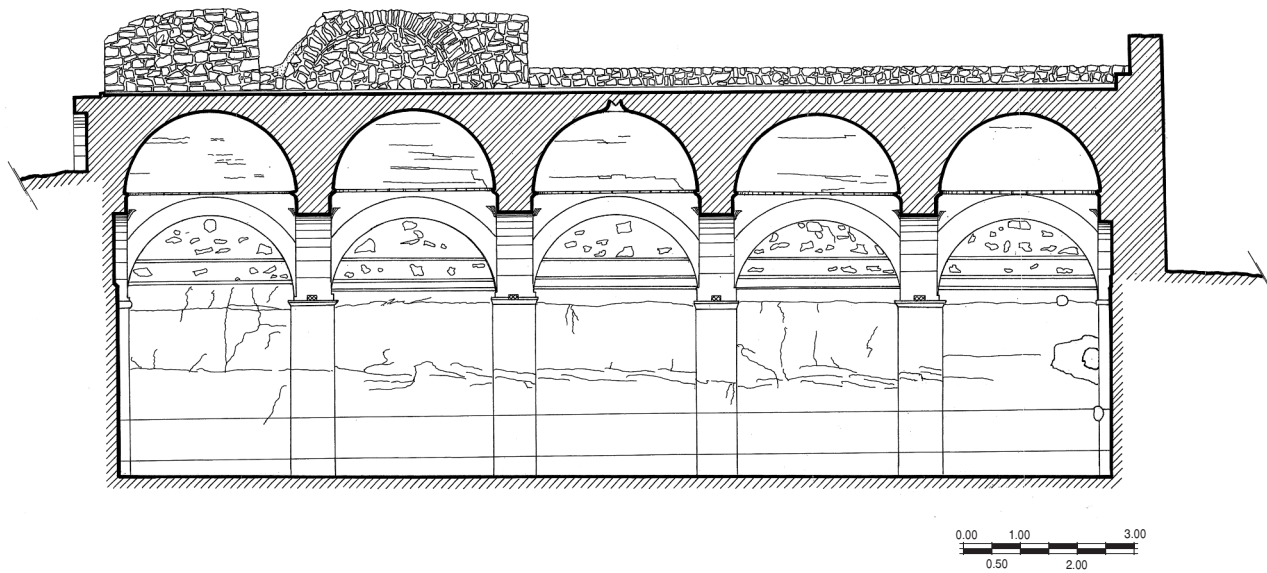
διαμερίσματα, τα οποία καλύπτονται από τυφλούς ημισφαιρικούς θόλους (Εικ. 4). Οι θολίσκοι φέρονται από τόξα που στηρίζονται στις συστοιχίες των κίωνων και σε προεξέχουσες παραστάδες που προβάλλουν από τις

²¹ Α. Βλαστός, *Χιακά, ήτοι Ιστορία της νήσου Χίου από των αρχαιωτάτων χρόνων μέχρι της εν έτει 1822 γενομένης καταστροφής αυτής παρά των Τούρκων*, εν Έρμουπόλει 1840 (ανατύπ. Χίος 2000), 27 σημ. 2.

²² Όπως του Οσίου Λουκά στη Βοιωτία όπου τις ανάγκες κάλυψε φυσική πηγή που υπήρχε εντός της μονής με νερό ολόκληρο το χρόνο ή πολλών άλλων δεξαμενών στην Κωνσταντινούπολη, βλ. Α. Γεωργίου, «23η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, Ανασκαφή στη Μονή Οσίου Λουκά, κινστέρνα 2007-2008», 2000-2010, *Από το ανασκαφικό έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων* (επιμ. Μ. Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη), Αθήνα 2012, 78, εικ. 19. Forschheimer – Strzygowski, ό.π. (υποσημ. 18), σποράδην. W. Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbuls*, Tübingen χ.χρ., 282.

Εικ. 3. Κάτοψη της κινστέρας.

Εικ. 4. Όψη και τομή κατά μήκος της κινστέρας.

Εικ. 5. Άποψη του εσωτερικού της κινστέρνας.

περιμετρικές τοιχοποιίες κατά 0,20 μ. Είναι αμγώς πλινθόκτιστες κατασκευές, έχουν διάμετρο 2,90 μ. και φθάνουν έως ύψους 6,40 μ. από τον πυθμένα της δεξαμενής. Εδράζονται απευθείας στη στεφάνη της βάσης τους, χωρίς την παρεμβολή τυμπάνου.

Οι κίονες είναι μονολιθικοί, από γκριζο μάρμαρο, και έχουν διάμετρο που κυμαίνεται από 0,29 έως 0,37 μ. (Εικ. 5). Φέρουν λεβητοειδή κιονόκρανα με τραπεζιόσημα επιθήματα που καλύπτονται από στρώσεις αλάτων, με αποτέλεσμα να φαίνεται μόνο το περίγραμμα και να μη διακρίνονται οι λεπτομέρειές τους ούτε εάν τυχόν φέρουν γλυπτό διάκοσμο ή όχι. Στέκουν επάνω σε κτιστά ορθογωνικά βάθρα που καλύπτονται από παχύ περίβλημα υδραυλικού κονιάματος. Δεν έχουν όλοι τις ίδιες διαστάσεις, αλλά με τη βοήθεια των βάθρων τους ανέρχονται όλοι τελικά στο ίδιο ύψος.

Στους περιμετρικούς τοίχους ανάμεσα στις προεξέχουσες παραστάδες σχηματίζονται ψηλά τυφλά αψι-

δώματα που καλύπτονται από ισχυρό υδραυλικό κονίαμα έως ύψους 3,30 μ. από τον πυθμένα. Στην ίδια στάθμη ανέρχεται και το επίχρισμα που καλύπτει τις παραστάδες και εν τέλει όλες τις εσωτερικές επιφάνειες της κινστέρνας.

Ο πυθμένας έχει επιστρωθεί με λείο, ρόδινο, στεγανοποιητικό κονίαμα και εμφανίζει κλίση 2° προς Α., όπου εντοπίζεται η κυκλική βάθυνση για να κατασταλάξει η λάσπη και να καθαρίζεται η κινστέρνα²³.

Η επίχριση των τυμπάνων των τυφλών αψιδωμάτων και των παραστάδων με κουρασάνι έως ύψους 3,30 μ. επιτρέπουν τον υπολογισμό της χωρητικότητας του κτηρίου σε νερό. Εφόσον αυτή ήταν η ανώτατη επιτρεπόμενη

²³ Όμοιας χρήσης αβαθές όρυγμα, αλλά τετράγωνο ως προς το σχήμα, αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια εργασιών στην κινστέρνα της μονής Δαφνίου. βλ. Όρλάνδος, «Ευρήματα», ό.π. (υποσημ. 18), 96, 98, εικ. 27.

Εικ. 6. Η βόρεια όψη της κινστέρας.

στάθμη πλήρωσης, η χωρητικότητα της κινστέρας της Νέας Μονής υπολογίζεται σε περίπου 600 κ.μ. νερού. Ο αριθμός είναι κατά πολύ μεγαλύτερος από εκείνον των περίπου σύγχρονών της δεξαμενών σε άλλα μοναστήρια του ελλαδικού χώρου, όπως στη μονή Δαφνίου όπου η χωρητικότητα ανέρχεται σε 300 κ.μ.²⁴ ή στη μονή του Οσίου Λουκά, όπου η δεξαμενή χωρούσε 170 κ.μ. περίπου.

Εξωτερικά, το κτήριο εμφανίζεται ημιυπόγειο και υπερυψώνεται από το περιβάλλον διαμορφωμένο έδαφος κατά 4,80 μ. Στη μία στενή όψη, στην ανατολική, υψίσταται το χαμηλό άνοιγμα, 1,60 (ύψ.) × 0,97 (πλ.) μ., που επέτρεπε την κατόπτευση και την κάθοδο στο εσωτερικό, με σκοπό τον καθαρισμό του. Για την πρόσβαση στο εσωτερικό οι μοναχοί χρησιμοποιούσαν προφανώς ξύλινη, ανασυρόμενη σκάλα, αφού δεν σώζεται κανένα ίχνος κτιστής κλίμακας στις παρειές των τοίχων. Διακριτικό γνώρισμα αυτής της όψης είναι τα επάλληλα πλίνθινα τόξα σε διπλή υποχώρηση που μορφώνουν το τύμπανο όπου ανοίγεται η είσοδος επίσκεψης. Δεξιά και αριστερά του ανοίγματος έχουν κατασκευαστεί στην όψη δύο μεγάλοι φυλακτικοί σταυροί από πλίνθους για την προστασία του νερού από τον κίνδυνο ορατών και αόρατων εχθρών²⁵.

Ο βόρειος τοίχος, που είναι ο μόνος μακρός τοίχος που έχει παραμείνει ορατός καθώς η πάριση νότια τοιχοποιία έχει αποκρυβεί από το ναίσκο του Αγίου Πα-

ντελεήμονα και από άλλες μεταγενέστερες κατασκευές²⁶, διακόπτεται ανά διαστήματα από προεξέχουσες παραστάδες (Εικ. 6). Οι εξωτερικές παραστάδες βρίσκονται σε αντιστοιχία με τις ανάλογες του εσωτερικού και έχουν ίσο πλάτος με εκείνες (0,75 μ.) προεξέχοντας κατά 0,20 μ. από την παρεία του τοίχου.

Ευρύ δώμα που επιστρώνεται με μεγάλες, ορθογώνιες πλάκες πετρώματος Θυμανών, μικρού πάχους, καλύπτει το κτήριο. Στο μέσον του διασχίζεται από ρηχό, συλλεκτήριο αγωγό που σχηματίζεται από μια συνεχή σειρά κοίλων πλακών από το ίδιο πέτρωμα και διατρύπεται σε τρία σημεία από οπαία που επιτρέπουν την εισροή των νερών της βροχής στο εσωτερικό της δεξαμενής. Στη νοτιοανατολική γωνία του δώματος διαμορφώνεται στενός χώρος άντλησης, που παλαιότερα ήταν στεγασμένος. Το στόμιο άντλησης έχει λάβει τη μορφή πηγαδιού με ψηλά, λιθόκτιστα τοιχώματα και περιβάλλεται από τοίχους, που αφήνουν σε δύο θέσεις ανοίγματα για την πρόσβαση. Περιμετρικά, το δώμα προστατεύεται από κατάλοιπα κτηρίων που είχαν προσκολληθεί στις

²⁴ Όρλάνδος, «Ευρήματα», ό.π. (υποσημ. 18), 97.

²⁵ Φ. Κουκουλές, *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*, Α1, ἐν Ἀθήναις 1948, 253, 271-272, 274.

²⁶ Λιθόκτιστη κλίμακα ανόδου στο δώμα της κινστέρας κατασκευάστηκε στους νεότερους χρόνους σε επαφή με την αψίδα του Αγίου Παντελεήμονα και με τη νότια όψη της κινστέρας.

Εικ. 7. Δείγμα τελικής εμφάνισης της τοιχοποιίας της κινστέρνας.

πλευρές της κινστέρνας, ερειπώθηκαν και τα υπολείμματα τους σχηματίζουν ένα είδος στηθαίου που κατά τόπους ανέρχεται σε αρκετό ύψος. Η διαμόρφωση με ορθογώνιες πλάκες Θυμανών, καθώς και η μορφή του δωματίου άντλησης δείχνουν ότι δεν πρόκειται για την αρχική μορφή του δώματος, αλλά για κατά πολύ μεταγενέστερες επεμβάσεις, όπως δείχνουν τα υλικά που έχουν χρησιμοποιηθεί και κυρίως η κατεργασία τους που δείχνει μια πολύ προχωρημένη εποχή²⁷.

Στα βορειοανατολικά της εισόδου και σε απόσταση 0,90 μ. από τη γωνία του κτηρίου, εντοπίζεται το φρεάτιο που διασφαλίζει την υπερχείλιση. Έχει βάθος 3,70 μ. και ο πυθμένας του βρίσκεται 0,20 μ. χαμηλότερα από εκείνον της κινστέρνας (Εικ. 3).

Η τοιχοδομία της δεξαμενής συγκροτείται από πολύ φαρδιές ζώνες λιθοδομής, ύψους κυμαινόμενου από 0,65 έως 1,06 μ., οι οποίες εναλλάσσονται με στενές ζώνες πλινθοδομής, που αποτελούνται από μία μόνον οριζόντια σειρά πλίνθων (Εικ. 7). Η λιθοδομή συγκροτείται από αργούς λίθους που καλύπτονταν αρχικά από λείο, υπόλευκο επίχρισμα, ενώ η στρώση των πλίνθων παρέμενε ανεπίχριστη και ορατή²⁸. Η επίχριση της λιθοδομής με λεπτή στρώση υπόλευκου κονιάματος εντοπίστηκε άθικτη σε διάφορα σημεία της τοιχοποιίας που ήταν επιχρωμένα και αποκαλύφθηκαν μετά τις ανασκαφικές εργασίες που διενεργήθηκαν το διάστημα 1999-2000. Προσεκτική παρατήρηση έδειξε

ότι ίχνη και υπολείμματα του εξωτερικού επίχρισματος διατηρούνται σε πολλά σημεία των όψεων.

Το σύστημα της τοιχοδομής που ακολουθείται στην κινστέρνα είναι όμοιο με αυτό που παρατηρείται και στο καθολικό, με τη διαφορά ότι στον κυρίως ναό της μονής η τεχνική είναι πιο σύνθετη και περισσότερο επιμελημένη. Ο κυρίως ναός και ο εσωνάρθηκας του καθολικού της Νέας Μονής που χρονολογούνται στον 11ο αιώνα, μεταξύ των ετών 1043 και 1049²⁹, έχουν κατασκευασθεί από φαρδιές ζώνες αργολιθοδομής που εναλλάσσονται με ζώνες πλινθοδομής (Εικ. 8). Οι ζώνες της λιθοδομής καλύπτονται από πατητό με το μυστήρι, ρόδινο επίχρισμα που φέρει επιπλέον εγχάρυξες σε απομίμηση ισόδομης τοιχοποιίας³⁰. Οι στρώσεις της πλινθοδομής αποτελούνται από τρεις σειρές πλίνθων που ζώνουν περιμετρικά τα δύο σύγχρονα κτίσματα, τον κυρίως ναό και τον εσωνάρθηκα³¹, παραμένοντας εμφανείς, ακάλυπτες από επίχρισμα. Τόσο στην περίπτωση της κινστέρνας όσο και του καθολικού, πρόκειται για το μικτό σύστημα τοιχοποιίας, που αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα της αρχιτεκτονικής παράδοσης της Κωνσταντινούπολης, όπου ζώνες λίθων εναλλάσσονται με στρώσεις πλίνθων ανά κανονικά διαστήματα³². Η επίχριση της λιθοδομής σε απομίμηση λαξευτής τοιχοποιίας έχει πολλά παράλληλα

²⁷ Θα μπορούσαν ίσως να ταυτισθούν με τις εργασίες που πραγματοποιήσε ο Α. Ουράνδος το 1931.

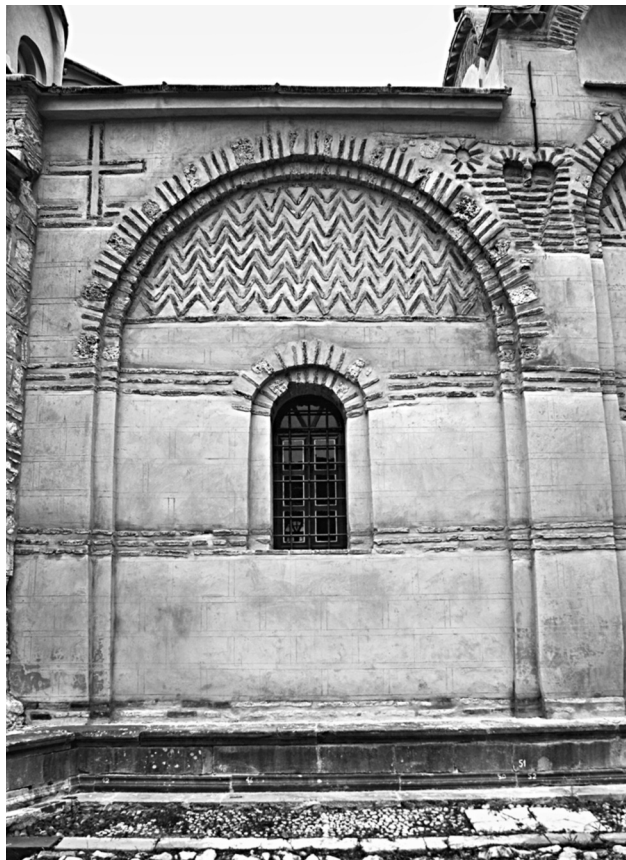
²⁸ Περιγραφή της τοιχοδομίας της κινστέρνας και στη διδακτορική διατριβή του Στ. Μαμαλούκου, *Το καθολικό της Μονής Βατοπεδίου, Ιστορία και Αρχιτεκτονική*, Αθήνα 2001, Παράρτημα Γ', 320.

²⁹ Το έτος 1043 είναι γνωστό από γραπτή πηγή ότι είχε αρχίσει η κατασκευή του καθολικού. Περιηγητής παραδίδει επιγραφή εντός του ναού που έγγραφε ότι ο ναός είχε ολοκληρωθεί το 1045 και το 1049 ορίζονται με χρυσόβουλλο τα εγκαίνια του ναού. Βλ. Μπούρας, *Νέα Μονή*, ό.π. (υποσημ. 4), 51.

³⁰ Σ. Βογιατζής, «Νεώτερα στοιχεία για την οικοδομική ιστορία του καθολικού της Νέας Μονής Χίου», *18ο Συμπόσιο ΧΑΕ (1998)*, 10. Ο ίδιος, «Νεώτερα στοιχεία για την οικοδομική ιστορία του καθολικού της Νέας Μονής Χίου», *ΔΧΑΕ ΙΔ'* (1987-1988), 159-172.

³¹ Α. Χριστοφίδου – Α. Παπανικολάου, «Συμβολή στην οικοδομική ιστορία του καθολικού της Νέας Μονής Χίου. Νεότερα στοιχεία», *ΔΧΑΕ ΚΗ'* (2007), 42, 45, 52, εικ. 4-6.

³² Βλ. πρόχειρα R. Krautheimer, *Παλαιοχριστιανική και Βυζαντινή αρχιτεκτονική*, μτφρ. Φ. Μαλούχου-Τουφάνου, γ' έκδοση, Αθήνα 1998. Γ. Βελένης, *Ερμηνεία του εξωτερικού διακόσμου στη βυζαντινή αρχιτεκτονική*, *ΕΕΠΣΑΠΘ*, Παράρτημα αριθ. 10 του τόμου Θ', Θεσσαλονίκη 1984, 46-47, όπου και προηγούμενη βιβλιογραφία. R. Ousterhout, *Master Builders of Byzantium*, β' έκδοση, Φιλαδέλφεια χ.χρ., 169-172, 181-184.

Εικ. 8. Η νότια όψη του εσωνάρθηκα του καθολικού.

σε μνημεία του κύκλου της Πρωτεύουσας³³, των οποίων ο κατάλογος εμπλουτίζεται συνεχώς καθώς η έρευνα προχωρεί³⁴. Οι επιχρισμένες όψεις με εγχάρακτες απομμήσεις λαξευτής τοιχοποιίας ήταν πολύ διαδεδομένες σε όλο το βυζαντινό κόσμο και το κέντρο ανάπτυξης αυτών των μορφών ήταν η Κωνσταντινούπολη³⁵. Στην περίπτωση της κινστέρννας της Νέας Μονής δεν εφαρμόστηκε η απομίμηση του ισόδομου συστήματος τοιχοποιίας, επειδή πρόκειται για κτήριο ήσσονος αισθητικής σημασίας και δεν υπήρχε λόγος να επιδειχθεί ιδιαίτερη επιμέλεια.

Μια ακόμη ομοιότητα που παρουσιάζει η δομή της κινστέρννας με το καθολικό, συνιστά η τεχνική της «κρυμμένης πλίνθου», που συναντάται σε ελάχιστα σημεία στη δεξαμενή. Η περιστασιακή χρήση της φαίνεται πως υπαγορεύθηκε από τεχνικούς λόγους και μόνον, όπως παρατηρείται και σε άλλα γνωστά παραδείγματα όπου η «κρυμμένη πλίνθος» εφαρμόστηκε για κατασκευαστικούς λόγους, κυρίως για να προσδοθεί επι-

πλέον σταθερότητα στα τόξα ή στις ζώνες της πλινθοδομής³⁶. Στον κυρίως ναό και στο νάρθηκα του καθολικού που αποτελούν τα κτίσματα της πρώτης φάσης και χρονολογούνται στα μέσα του 11ου αιώνα, η χρήση αυτής της τεχνικής απουσιάζει εντελώς³⁷, αν και ήταν πολύ αγαπητή στα μνημεία της Κωνσταντινούπολης τον 11ο και το 12ο αιώνα.

Πλίνθινα σταυρικά θέματα, όπως αυτά στην ανατολική όψη της κινστέρννας που πλαισιώνουν το άνοιγμα της πρόσβασης στο εσωτερικό (Εικ. 9), έχουν νόημα στην όψη ενός οικοδομήματος μιας βυζαντινής μονής λόγω του συμβολικού τους χαρακτήρα³⁸. Ως φυλακτικό σύμβολο ο σταυρός εξασφάλιζε την προστασία τόσο της κατασκευής όσο και του περιεχομένου της³⁹. Ζεύγη πλίνθων σχηματίζουν τις κεραίες και αποδίδουν το σχήμα του λατινικού σταυρού. Το κόνιαμα που γεμίζει τα κενά μεταξύ των πλίνθων είναι πατητό· επιπλέον, όσο ακόμη αυτό ήταν νωπό, χαράχθηκαν πάνω του με το μυστρί ή

³³ Α. Μισαηλίδου – Α. Καββαδία-Σπονδύλη, «Παρατηρήσεις και συσχετισμοί στοιχείων στο Καθολικό της Νέας Μονής Χίου», *Βυζαντινά* 25 (2005), 316. Τα παραδείγματα που επηρεάζονται από την αρχιτεκτονική παράδοση της Κωνσταντινούπολης και προηγούμενη βιβλιογραφία στην υποσημ. 6.

³⁴ P. Vocotopoulos, «The Role of Constantinopolitan Architecture during the Middle and Late Byzantine Period», *JÖB* 31/2 (1982), *XVI. Internationalen Byzantinisten Kongress*, Πρακτικά I/2 (επιμ. Η. Hunger), Βιέννη 1981, 557. Υ. Otüken, «Bizans Duvar Tekniğinde teknik ve estetik Çözüm», *Vakıflar Dergisi* 21 (1990), 395-410. Μαμαλούκος, ό.π. (υποσημ. 28), 179-186 και Παράρτημα Γ', όπου κατάλογος των σωζόμενων δειγμάτων.

³⁵ Στο ίδιο, 186.

³⁶ Βελένης, ό.π. (υποσημ. 32), 66-81. Ousterhout, ό.π. (υποσημ. 32), 175. Όπως π.χ. στην Παναγία των Χαλκίων στη Θεσσαλονίκη ή στον Παντεπόπη της Κωνσταντινούπολης.

³⁷ Για την απουσία της χρήσης «κρυμμένης πλίνθου» στον κυρίως ναό και στον εσωνάρθηκα του καθολικού βλ. Μπούρας, *Νέα Μονή*, ό.π. (υποσημ. 4), 125. Μισαηλίδου – Καββαδία-Σπονδύλη, ό.π. (υποσημ. 33), 327 σημ. 39. S. Voyadjis, «The Katholikon of Nea Moni in Chios Unveiled», *JÖB* 59 (2009), 230, 234, 241. Για τη χρήση στο πρόσκτισμα βλ. Χριστοφίδου – Παπανικολάου, ό.π. (υποσημ. 31), 51. Μισαηλίδου – Καββαδία-Σπονδύλη, ό.π. (υποσημ. 33), 325, στους τρουλίσκους του εξωνάρθηκα βλ. Βογιατζής, «Νεότερα στοιχεία», *ΔΧΑΕ*, ό.π. (υποσημ. 30), 167-168. Voyadjis, ό.π., 239.

³⁸ Α. Πασαδαίος, *Ο κεραμοπλαστικός διάκοσμος των βυζαντινών κτηρίων της Κωνσταντινουπόλεως*, Αθήναι 1973, 56. Κ. Τσουρής, *Ο κεραμοπλαστικός διάκοσμος των ύστεροβυζαντινών μνημείων της Βλ. Ελλάδος*, Καβάλα 1988, 140.

³⁹ Α. Καραγιάννη, *Ο σταυρός στη βυζαντινή μνημειακή ζωγραφική, Η λειτουργία και το δογματικό του περιεχόμενο* [Βυζαντινά Κείμενα και Μελέτες 55], Θεσσαλονίκη 2010, 28, 29, 31.

Εικ. 9. Η είσοδος στην ανατολική όψη της κινστέρνας.

με άλλο αιχμηρό εργαλείο και με τη βοήθεια του πήχη οριζόντιες και κάθετες γραμμές στο εσωτερικό περιγράμμα των κεραιών του σταυρού, διορθώνοντας την ακανονιστία των πλίνθων και προσδίδοντας σαφήνεια στο διακοσμητικό θέμα⁴⁰. Όμοιου τύπου σταυρός, με σφραγισμένα τα άκρα των κεραιών, κοσμεί τη νότια όψη του εσωνάρθηκα στο καθολικό⁴¹, αποτελώντας ένα επιπλέον κοινό στοιχείο μεταξύ των δύο κτηρίων (Εικ. 8).

Οι ομοιότητες που επισημάνθηκαν προηγούμενες και αφορούν τους τρόπους κατασκευής και τη δομή των τοιχοποιιών, πιστοποιούν ότι τα κτίσματα της πρώτης φάσης του καθολικού, δηλαδή ο κυρίως ναός και ο εσωνάρθηκας που εγκαινιάστηκαν το 1049 και η κινστέρνα είναι σύγχρονα κτήρια, που κτίστηκαν⁴² σύμφωνα με την αρχιτεκτονική παράδοση της Πρωτεύουσας.

Καταλήγοντας στα σχετικά με τα κατασκευαστικά θέματα, η κινστέρνα της Νέας Μονής εμφανίζει αρτιότητα και επιμέλεια στο σχεδιασμό. Τα κατασκευαστικά της χαρακτηριστικά, όπως η γεωμετρία των ημ-

σφαιρικών θόλων, η σωστή κατανομή των ωθήσεων και των φορτίων, η τελειότητα των υδραυλικών κονιαμάτων, η αποτελεσματική στεγάνωση και η μεγάλη χωρητικότητα την καθιστούν υποδειγματική, σε συνδυασμό μάλιστα με την επιμελημένη μορφολογία των όψεων. Αποτελεί ένα άριστα σωζόμενο δείγμα κινστέρνας της μεσοβυζαντινής περιόδου, των μέσων του 11ου αιώνα ακριβώς χρονολογημένη στα έτη 1043-1049, που διαθέτει όλα τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της αρχιτεκτονικής που είχε διαμορφωθεί στην Κωνσταντινούπολη.

⁴⁰ Η ίδια παρατήρηση για γεωμετρική καθαρότητα έχει γίνει και για την τεχνική στις εξωτερικές παρειές του καθολικού από τις Χριστοφίδου – Παπανικολάου, ό.π. (υποσημ. 31), 46, 52.

⁴¹ Μισαηλίδου – Καββαδία-Σπονδύλη, ό.π. (υποσημ. 33), 321. Voyadjis, ό.π. (υποσημ. 37), 232-233, πίν. 4, 8a, 8b.

⁴² Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι κτίστηκαν από ντόπια συνεργεία με την καθοδήγηση και την επίβλεψη αρχιτέκτονα από την Κωνσταντινούπολη. Βλ. Voyadjis, ό.π. (υποσημ. 37), 233.

Οι τυπολογικές ομοιότητες της κινστέρνας της Νέας Μονής με άλλες σύγχρονες της από τον ελλαδικό χώρο και ειδικά με του Οσίου Λουκά στη Βοιωτία έχουν ήδη επισημανθεί και καταγραφεί από τον Α. Ορλάνδο και τον Χ. Μπούρα. Η δεξαμενή του Οσίου Λουκά αποτελείται από δύο συστοιχίες τριών κιόνων που στηρίζουν χαμηλωμένους θόλους. Η θέση της, μεταξύ Τράπεζας, ελαιοτριβείου και καθολικού, την εντάσσει σε ένα ευρύτερο οικοδομικό σύνολο που εκτελέστηκε μάλλον σε μία φάση, αυτή των αρχών του 11ου αιώνα⁴³. Σε άλλα μεσοβυζαντινά μοναστήρια του ελλαδικού χώρου, όπως στη μονή Δαφνίου⁴⁴, η κάλυψη των δεξαμενών επιτυγχάνεται με ημικυλινδρικούς⁴⁵ και όχι με ημισφαιρικούς θόλους.

Μεγαλύτερες είναι οι συγγένειες της δεξαμενής στη μονή της Χίου με ανάλογες κατασκευές στην Κωνσταντινούπολη, όπου ορθογώνια υπόστυλα κτήρια με κίονες σε δεύτερη χρήση ως στηρίγματα της κάλυψης σώζονταν σε όλες τις άλλοτε συνοικίες της βυζαντινής πόλης. Συνήθης ήταν η κάλυψη με σταυροθόλια⁴⁶ και σπανιότερα με κωνικούς εκφορικούς θόλους⁴⁷ ή καμάρες⁴⁸. Όμοια χαρακτηριστικά με της Νέας Μονής, δηλαδή μικτή τοιχοποιία, ημισφαιρικούς θόλους, προεξέχουσες παρασάδες στη μία μακρά πλευρά, άνοιγμα στη μία στενή και επιμήκεις χώρους που διαιρούνται από κίονοι συστοιχίες εμφανίζουν κινστέρνες που είχαν κτισθεί στην περιοχή της Μέσης κοντά στο ναό των Αγίων Αποστόλων ή κοντά στην πύλη του Χαροσίου⁴⁹. Ομοιότητες εντοπίζονται και με κινστέρνα των χρόνων των Μακεδόνων που χωριζόταν σε τέσσερα επιμήκη διαμερίσματα με τη βοήθεια εννέα κιόνων, καλυπτόταν με τυφλούς θόλους, διέθετε οπαίο στον ένα και η πρόσβαση στο εσωτερικό ήταν εφικτή από κτιστή κλίμακα καθόδου⁵⁰. Ο αρχιτέκτονας της Νέας Μονής φαίνεται πως έχει αντλήσει από εδώ τα πρότυπά του, επιβεβαιώνοντας την πληροφορία των πηγών ότι καταγόταν από την Πρωτεύουσα και είχε μεταβεί στο νησί της Χίου κατ' εντολή του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου⁵¹.

Οι εργασίες στερέωσης του κτηρίου από την τότε 3η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων διήρκεσαν από το 1999 έως το 2001. Κατά τη διάρκειά τους αφαιρέθηκαν από το δώμα οι πλάκες Θυμαίων, προκειμένου να ελεγχθεί η μόνωση και με την προοπτική μετά τις κατάλληλες εργασίες αυτές να επαναποθετηθούν. Σε βάθος 0,20 μ. από την επιφάνεια άρχισαν να αποκαλύπτονται τα κλειδιά των θόλων: δύο από αυτά (στη μεσαία σειρά

των θόλων, κατά την έννοια του πλάτους) ήταν διάτρητα και διέθεταν οπαία για την άντληση των νερού από το εσωτερικό της δεξαμενής (Εικ. 10). Στους υπόλοιπους θόλους τα κλειδιά σφραγίζονταν με πλίνθους που σχημάτιζαν το φυλακτικό σχήμα του σταυρού. Ψηλοί λιθοκτιστοί τοίχοι (ύψ. 1,07 μ.) είχαν κατασκευαστεί ανάμεσα στα εξωράχια των τρουλίσκων και σχημάτιζαν ένα πυκνό πλέγμα (Εικ. 11). Στα καμπυλόπλευρα σταυρόσχημα κενά που σχημάτιζαν οι κυκλικές περιφέρειες των θολίσκων σε συνδυασμό με τα ευθύγραμμα συνδετήρια τοιχία, αποκαλύφθηκε δάπεδο σε βάθος 1,70 μ. από την επιφάνεια, επιστρωμένο με μεγάλες πλίνθους, όμοιες με αυτές που είχαν χρησιμοποιηθεί στη δόμηση (Εικ. 10).

Καθώς οι ανασκαφικές εργασίες βρίσκονταν σε εξέλιξη, ήρθαν στο φως βάσεις αγγείων που κατέστησαν σαφές ότι οι καμπυλόπλευροι βαθείς χώροι που σχηματίζονταν ανάμεσα στους τρουλίσκους και τα τοιχάρια, καταλαμβάνονταν από αγγεία, μικρής και μεγάλης χωρητικότητας. Στο ανατολικό ήμισυ του δώματος η πλήρωση επιτυγχάνονταν με αγγεία, ενώ στο δυτικό μισό είχε χρησιμοποιηθεί κοινό χώμα ως υλικό πλήρωσης (Εικ. 12).

Η πλήρωση κενών με αγγεία ήταν μια πρακτική γνωστή και κληρονομημένη από την υστερορωμαϊκή αρχαιότητα που επιβίωσε τόσο στο ανατολικό όσο και στο δυτικό τμήμα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Όχι μόνο στον κόσμο του Βυζαντίου, αλλά και σε όλη τη Μεσόγειο

⁴³ Στίκας, ό.π. (υποσημ. 18), 216-218, εικ. 108, πίν. 146β, 147α-β.

⁴⁴ Ορλάνδος, «Ευρήματα», ό.π. (υποσημ. 18), 96, 98, εικ. 27.

⁴⁵ Καμάρες καλύπτουν, επίσης, τις υστεροβυζαντινές κινστέρνες (14ος αιώνας) της Αγίας Σοφίας στον Μυστρά και των Αγίων Αποστόλων στη Θεσσαλονίκη. Βλ. Α. Ορλάνδος, «Ἡ κινστέρνα τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ Μονῆς τῶν Δώδεκα Αποστόλων», *Μακεδονικά* 4 (1940), 383, εικ. 5. Κ. Λοβέρδου-Τσιγαρίδα – Α. Αναστασιάδου – Π. Φωτιάδης, «Ανασκαφικά ευρήματα δυτικά του ναού των Αγίων Αποστόλων Θεσσαλονίκης», *ΑΕΜΘ* 9 (1995), 242-243.

⁴⁶ Forschheimer – Strzygowski, ό.π. (υποσημ. 18), σποράδην.

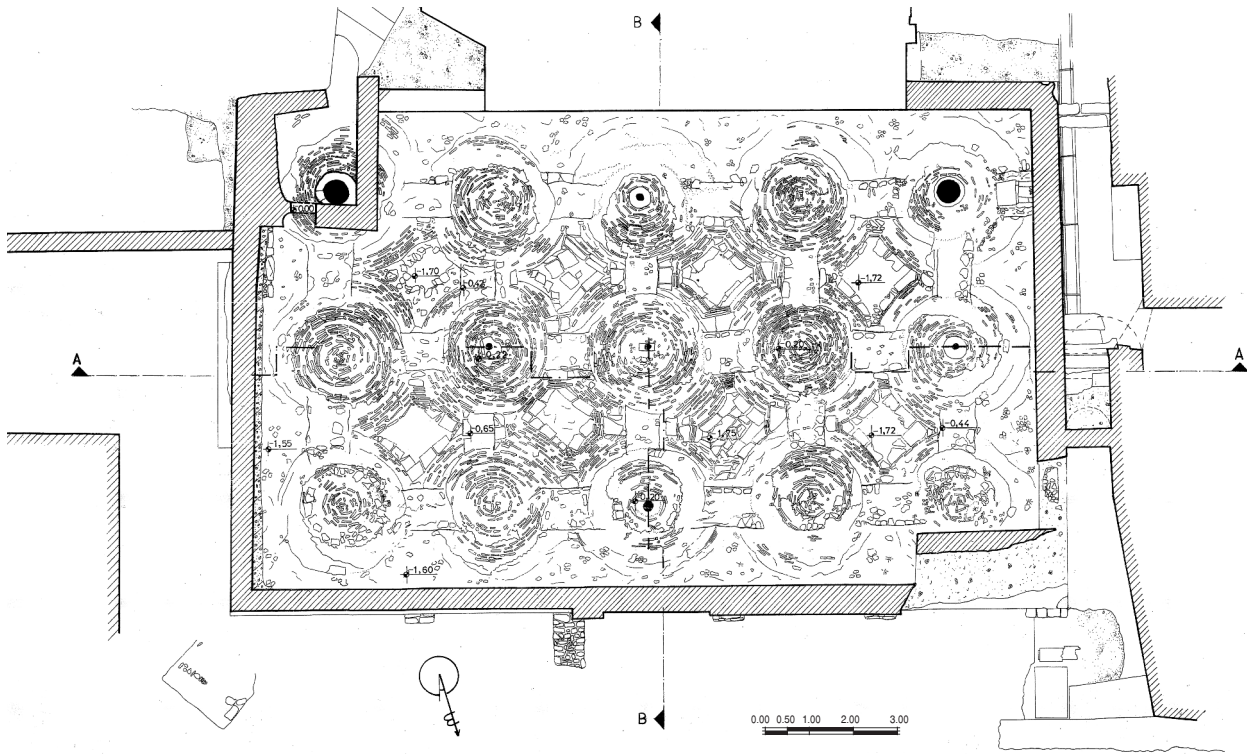
⁴⁷ Α. Πασαδαΐος, «Περὶ τινὸς ἄσυνήθους βυζαντινοῦ θόλου», *Χαριστήριον εἰς Ἀναστάσιον Ὁρλάνδον*, Α', Ἀθῆναι 1965, 187-192.

⁴⁸ Müller-Wiener, ό.π. (υποσημ. 22), 271-285 και ιδίως 282, πίν. 320.

⁴⁹ Στο ίδιο, 281, πίν. 318.

⁵⁰ Forschheimer – Strzygowski, ό.π. (υποσημ. 18), 226-231, ιδίως 85, αριθ. 20.

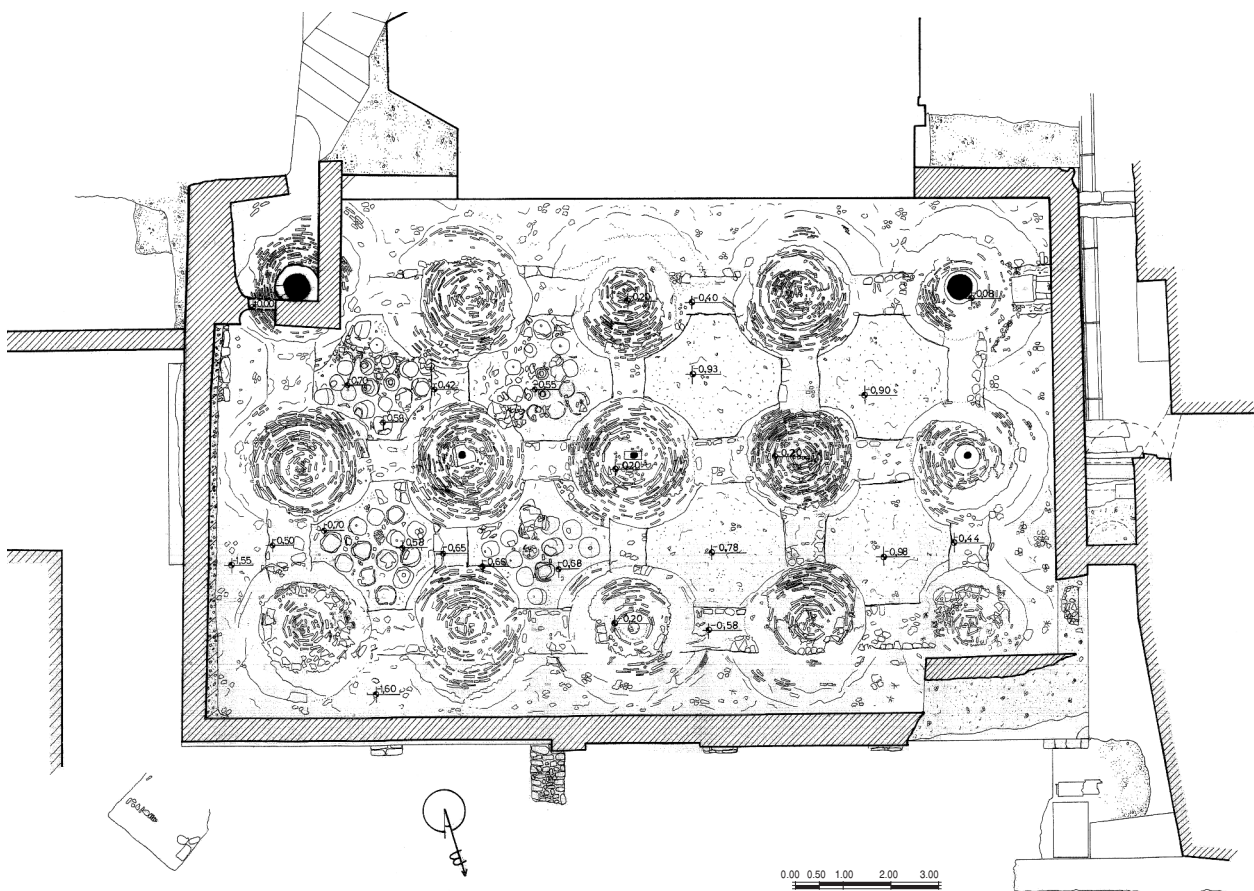
⁵¹ Φωτεινός, ό.π. (υποσημ. 4), 25, 42. Μπούρας, *Νέα Μονή*, ό.π. (υποσημ. 4), 168.

Εικ. 10. Κάτοψη του δώματος της κινστέρνας μετά τις ανασκαφικές εργασίες.

Εικ. 11. Οι τρογυλίσκοι μετά την αποκάλυψη των εξωραχίων τους.

Εικ. 12. Κάτοψη του δωματός της κινστέρνας κατά τη διάρκεια των ανασκαφικών εργασιών.

έτυχε ευρείας εφαρμογής η συνέχιση αυτής της ρωμαϊκής οικοδομικής παράδοσης: ο θεωρητικός της Αναγέννησης Leon Battista Alberti μνημονεύει τη λύση στο έργο του *De re Aedificatoria* του έτους 1452⁵². Η πρακτική των βυζαντινών οικοδόμων να τοποθετούν άδεια πήλινα αγγεία, για να γεμίσουν τα κενά ανάμεσα σε θόλους σκόπευε στην ελάφρυνση της στέγης από περιττά φορτία και νεκρά βάρη⁵³, παράλληλα με την εξοικονόμηση χρόνου και κόπου κατά τη φάση της κατασκευής.

Τα αγγεία στην κινστέρνα της Νέας Μονής ήταν τοποθετημένα με το στόμιο προς τα κάτω, όπως άλλωστε συνηθιζόταν, για να αποφεύγεται η συσσώρευση υγρασίας και χωμάτων στο εσωτερικό τους⁵⁴. Ήταν

⁵³ Χ. Μπούρας, *Ιστορία της Αρχιτεκτονικής*, Β', β' έκδοση, Αθήνα 1993, 220.

⁵⁴ A. Choisy, *L'art de bâtir chez les Byzantins*, Παρίσι 1883, 72 (Μονή της Χώρας). R. Demangel – E. Mamboury, *Le quartier de Manganes et la première région de Constantinople*, Παρίσι 1939 (δεξαμενή παλατιού Μαγγάνων), 45-46, εικ. 49. Ousterhout, ό.π. (υποσημ. 32), 229-230, όπου παραδείγματα από ναούς της Κωνσταντινούπολης. Ειδικότερα για τη μονή του Παντοκράτορος βλ. Μ. – Ζ. Ahunbay, «Restoration Work at the Zeyrek Camii 1997-1998», *Byzantine Constantinople: Monuments, Topography and Everyday Life* (επιμ. Ν. Neşioğlu), Κολωνία – Βερολίνο – Leiden 2007, 124-125. Για τη μονή της Κυριώτισσας βλ. C. Striker – I. D. Kuban, *Kalenderhane in Istanbul: The Buildings, their History, Architecture and Decoration*, Mainz 1997, 45, πίν. 50 (φάση 7ου-8ου αιώνα). Για τη μονή του Λιβός, του 10ου αιώνα βλ. Th. Macridy, «The Monastery of Lips (Fenare Isa Camii) at Istanbul», *DOP* 18 (1964), 260, εικ. 23. Για παραδείγματα από την Ελλάδα βλ. Κ. Θεοχαρίδου, *Η αρχιτεκτονική του ναού της Αγίας Σοφίας στην Θεσσαλονίκη*, Αθήνα 1994, 204-210. *Τα βυζαντινά μνημεία της Ηπείρου* (επιμ. Β. Παπαδοπούλου), λήμμα «Μονή Κάτω Παναγιάς», 57 (Α. Καραμπερίδου), στη στέγη της Κάτω Παναγιάς στην Άρτα, όπου είναι τοποθετημένα ορθά με το στόμιο προς τα επάνω.

⁵² A. Zaragoza-Catalan, «Μεσογειακά γοτθικά σταυροθόλια με νευρώσεις», *Μεσογειακή γοτθική αρχιτεκτονική*, Αθήνα 2007, 36-37, όπου παραδείγματα με φωτογραφική τεκμηρίωση από ναούς της Ισπανίας.

80 συνολικά⁵⁵ και ο αριθμός τους ποίκιλλε ανά σταυρό-σχημο κενό/τομέα, καθώς σε έναν από αυτούς υπήρχαν 22 σκεύη, ενώ σε άλλον δεκατρία. Διακρίνονταν σε αβαφή και σε εφυσλωμένα και η πλειονότητα ανήκε στην πρώτη κατηγορία. Μεταξύ των αβαφών, τα περισσότερα ήταν τα σημαντικής χωρητικότητας αγγεία (58 κατά τον αριθμό) και από αυτά άλλα προορίζονταν για αποθήκευση και άλλα για μεταφορά. Τριάντα οκτώ δείγματα είναι αμφορείς (Τύπος I) που δεν διέθεταν βάση ώστε να μπορούν να τοποθετηθούν όρθια⁵⁶ (Εικ. 13, 14). Χρησίμευαν για τη μεταφορά προϊόντων σε υγρή μορφή, κυρίως για κρασί ή λάδι, και διέθεταν χωρητικότητα περί τα 42 λίτρα. Εδώ ονομάζονται καταχωρηστικά αμφορείς, αφού δεν έχουν καθόλου λαβές. Οι διαστάσεις τους κυμαίνονται από 0,65 έως 0,69 μ. ύψος και η διάμετρος του στομίου τους από 0,075 έως 0,12 μ. Έχουν ιδιαίτερο σχήμα με κυρτά τοιχώματα συμπεσμένα στην κοιλιά και έχουν κατασκευασθεί από πολύ ανοιχτό καστανό πηλό. Φέρουν απλής μορφής έντυπο διάκοσμο από αποτύπωμα λεπτού σχοινίου κάτω από τον ώμο και στην κοιλιά. Τα διαφορετικού τύπου αγγεία που αποτελούν συνευρήματα των προηγούμενων είναι πίθοι⁵⁷ (Τύπος II) (Εικ. 15, 16) και είχαν αποθηκευτική χρήση: είναι άωτοι και έχουν επίπεδη, σταθερή βάση. Το σχήμα τους είναι ραδινό, με έντονους ώμους και αμφικωνικό σώμα. Το ύψος τους κυμαίνεται από 0,83 έως 0,88 μ. και η διάμετρος του στομίου τους από 0,15 έως 0,21 μ. Ο πηλός τους είναι πολύ ανοιχτός

καστανός και τα σώματά τους είναι λεία και ακόσμητα. Η χωρητικότητά τους ανέρχεται στα 65 λίτρα περίπου. Φέρουν γραπτά σύμβολα από κόκκινη χρωστική και το ένα από αυτά σώζει προστατευτικούς σταυρούς και τη σχηματική μορφή ενός έφιππου αγίου που κρατεί ένσταυρη ασπίδα⁵⁸ (Εικ. 17). Ένα άλλο⁵⁹ έχει στον ώμο κυκλικό σφράγισμα του κεραμέα, στο οποίο διαγράφεται πύργος με επάλλξεις, με δύο παράθυρα στον όροφο και θύρα στο ισόγειο (Εικ. 18).

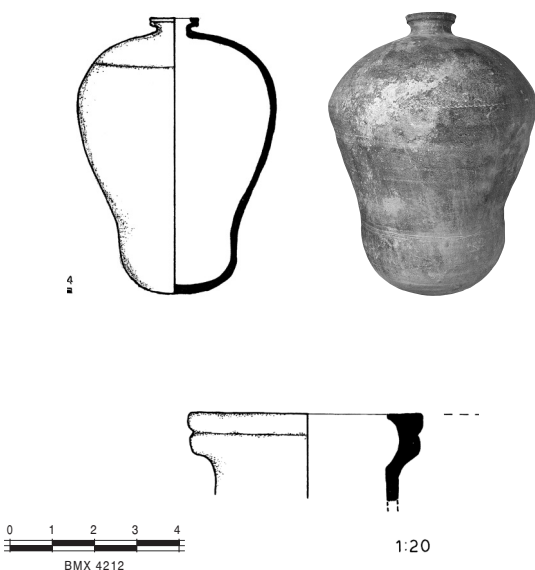
⁵⁵ Τα αγγεία ήταν σε θραύσματα, από πέντε έως είκοσι – μόνον δύο σώζονταν ακέραια. Μεταφέρθηκαν στα Εργαστήρια Συντήρησης της τότε 3ης Εφορείας όπου έγιναν συγκολλήσεις και συμπληρώσεις. Ορισμένα από αυτά εκτίθενται σε μουσειακούς χώρους, όπως στην Τράπεζα της Νέας Μονής ή στο Βυζαντινό Μουσείο Χίου (Μετζητιέ τζαμί). Βλ. Β. Αγιαννίδης, «Η συντήρηση των αγγείων από την κινστέρνα της Νέας Μονής Χίου», *Ημερίδα Πανελληνίας Ένωσης Συντηρητών Αρχαιοτήτων 2013 (Νέο Μουσείο Αζόπολης, 7 Δεκ. 2013)*, Ανακοίνωση τοίχου.

⁵⁶ Για τη χρήση του όρου «αμφορείς» και για το σχήμα των αγγείων αυτού του τύπου βλ. Χ. Μπακιριτζής, *Βυζαντινά τσουκαλολάγνα*, Αθήνα 1989, 70-71.

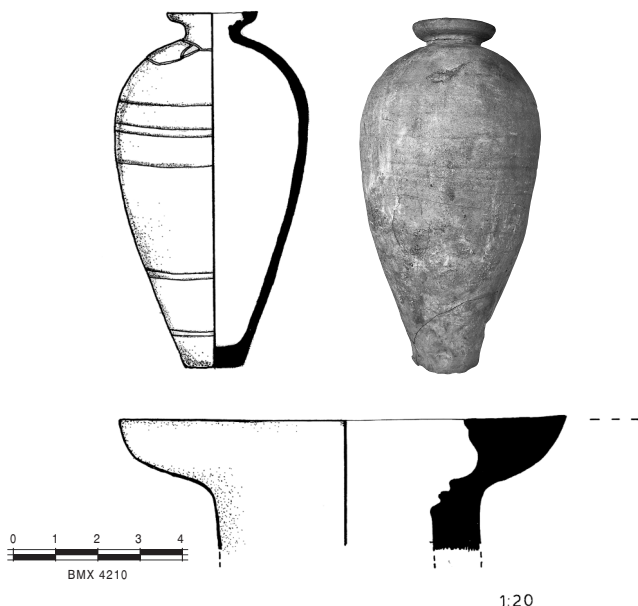
⁵⁷ Για τη χρήση του όρου «πίθος» και για το σχήμα των αγγείων αυτού του τύπου βλ. στο ίδιο, 110-111.

⁵⁸ Πρόκειται για το αγγείο με αριθμό καταγραφής Δ8. Διάστ.: σωζ. ύψ. 0,84 μ. (χωρίς λαιμό), διάμ. βάσης 16,4 εκ. Το αρχικό του ύψος υπολογίζεται στα 0,90 μ.

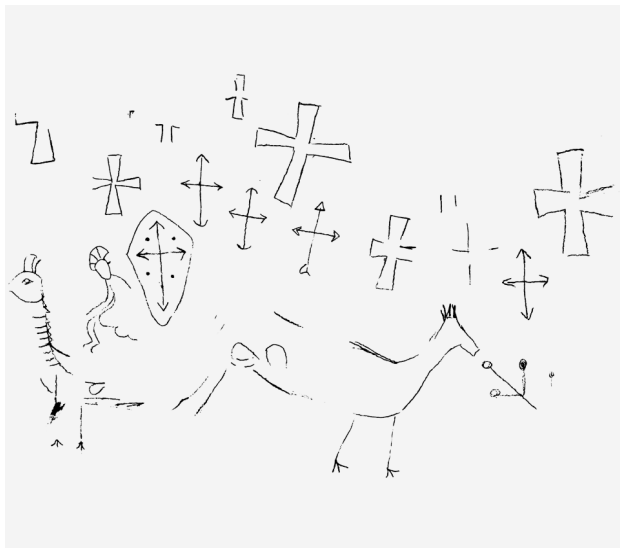
⁵⁹ Πρόκειται για το αγγείο με αριθμό καταγραφής Β2. Διάστ.: σωζ. ύψ. 0,83 μ. (χωρίς λαιμό), διάμ. στομ. 0,09 μ. Το αρχικό του ύψος υπολογίζεται στα 0,90 μ.

Εικ. 13, 14. Ισπανικός αμφορέας από το δώμα της κινστέρνας.

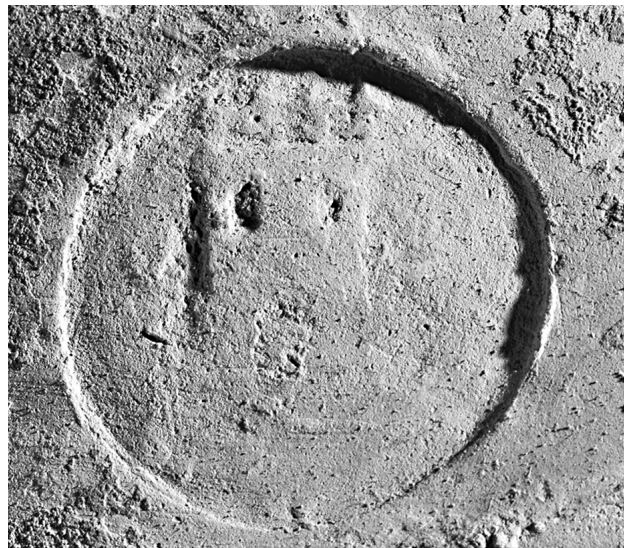

Εικ. 15, 16. Ισπανικός πίθος από το δώμα της κινστέρνας.

Εικ. 17. Γραπτά σύμβολα σε ισπανικό πήθο από το δώμα της κισντέρνας.

Τα αγγεία και των δύο τύπων ταυτίζονται με παραγωγές εργαστηρίων της νοτιοανατολικής Ισπανίας, από την περιοχή της Βαλένσιας (Valencia). Στο βασίλειο της Αραγωνίας ήταν πολύ δραστήρια τα αγγειοπλαστεία της Πατέρνα (Paterna), όπου κατασκευάζονταν αγγεία αβαφή για ποικίλες χρήσεις, τα οποία γνώρισαν ευρύτατη διάδοση στη δυτική Μεσόγειο από το δεύτερο μισό του 14ου αιώνα μέχρι τις αρχές του 16ου αιώνα, με κορύφωση της παραγωγής και της κυκλοφορίας τους το 15ο αιώνα⁶⁰. Ο πρώτος τύπος (Τύπος I), του αμφορέα, έχει χρονολογηθεί στα τέλη του 14ου αιώνα, αλλά έχει σημειωθεί η χρήση του ως αγγείου πλήρωσης θόλου σε ναούς της Βαλένσιας, της Ίμπιζας και της Βαρκελώνης των πρώτων δεκαετιών του 15ου αιώνα⁶¹. Ο δεύτερος τύπος (Τύπος II), των πίων αναφέρεται «ως τυπικό αγγείο της Βαλένσιας για λάδι»⁶² και απαντούσε πολύ συχνά στα λιμάνια της δυτικής Μεσογείου στο πρώτο μισό του 15ου αιώνα. Τα σύμβολα από κόκκινη χρωστική στο σώμα των πίων έχουν ερμηνευθεί ως σήματα των εμπόρων που διακινούσαν τα προϊόντα, ενώ αντίθετα το κυκλικό σφράγισμα ως σήμα του κεραμέα⁶³, που εντυπώθηκε πριν το ψήσιμο⁶⁴ – οι πύργοι συναντώνται συχνά στα σήματα των αγγειοπλαστών της Πατέρνα, καθώς το σύμβολο της κόμης ήταν ο μαυριτανικός της πύργος – μάλιστα, στα τέλη του 15ου αιώνα (το έτος 1484) δίνεται οδηγία από τη Συντεχνία των κτι-

Εικ. 18. Πύργος σε σφράγισμα στον ώμο πίου.

στών και των κεραμέων της Βαλένσιας να περιλάβουν στη σφραγίδα τους όλοι οι αγγειοπλάστες τον πύργο⁶⁵.

Η πρακτική της επαναχρησιμοποίησης αγγείων μεταφοράς ή αποθήκευσης στη θολοδομία κτηρίων ήταν διαδεδομένη στην Ισπανία και έχει παρατηρηθεί σε πολλούς ναούς⁶⁶. Όσον αφορά τον ελλαδικό χώρο, ισπανικοί πίοι του τύπου που ήρθαν στο φως από την

⁶⁰ R. Amigues – E. Crusselles – R. Gonzales-Villazcusa – J. V. Lerma, «Los envases cerámicos de Paterna/Manises y el comercio bajo medieval», *Actes du 5ème Colloque sur la céramique médiévale en Méditerranée occidentale* (Rabat, 11-17 Nov. 1991), Rabat 1995, 346-354. R. Amigues – M. Mesquida Garcia, «Las alfarerías medievales de Paterna : técnicas de fabricación», στο ίδιο, 125.

⁶¹ Στο ναό του St. Felix στο Sabadell. Βλ. A. Roig I Deulofeu – J. Roig I Buxó, «Les peces de descàrrega de volta de l'església de St. Fèlix (Sabadell, Vallès occ., Barcelona); anys 1403-1420», *La céramique médiévale en Méditerranée, Actes du Vie Congrès de l'AIIECM2*, Aix-en-Provence (13-18 novembre 1995) (επιμ. G. Demians d'Archimbaud), Aix-en-Provence 1997, 549-550, 551, εικ. 1.2.

⁶² Στο ίδιο, 550, 551, εικ. 1.4. Amigues κ.ά., «Envases cerámicos», ό.π. (υποσημ. 60), 351.

⁶³ Roig – Roig, ό.π. (υποσημ. 61), 552. Amigues κ.ά., «Envases cerámicos», ό.π. (υποσημ. 60), 349.

⁶⁴ F. Amigues – M. Mescida Garcia, *Un horno medieval de cerámica "El Testar da Molí", Paterna (Valenci)*, Μαδρίτη 1987, 62, 64.

⁶⁵ R.A. Barberà, *La cerámica medieval de Paterna, Estudio de marcas alfareras*, Paterna 1978, 51, 91, 93, εικ. 114, 119, 120.

⁶⁶ Amigues κ.ά., «Envases cerámicos», ό.π. (υποσημ. 60), 352.

πλήρωση των θόλων στην κινστέρνα της Νέας Μονής αποκαλύφθηκαν με την ίδια ακριβώς χρήση στο νησί της Ρόδου, στην πλήρωση των κενών στις ράχες θόλων σε κτήρια της εποχής της Ιπποτοκρατίας⁶⁷.

Παράλληλα με τα αβαφή μεγάλα αγγεία ήρθαν στο φως και επιτραπέζια σκεύη. Αρκετά από αυτά είναι τυπικά δείγματα μεταβυζαντινής κεραμικής, αλλά εκείνο που ξεχωρίζει ανάμεσά τους είναι ένα εισηγμένο από την Ιβηρική χερσόνησο, από το χριστιανικό βασίλειο της Αραγωνίας και ειδικότερα, από την περιοχή της Βαλένσιαις και πάλι. Είναι μικρή ημισφαιρική κούπα (ύψ. 0, 055, διάμ. 0,14, διάμ. βάσης 0,057 μ.), με χαμηλό δακτύλιο βάσης, που φέρει γραπτό φυτικό διάκοσμο από χρυσοκάστανα ανθέμια που διαστίζονται κατά τόπους από στιγμές με μπλε κοβαλτίου (Εικ. 19). Εξωτερικά, μια πλατιά ταινία περιβάλλει το σκεύος και εγκλείει μια σειρά λοξών καστανών γραμμών. Πρόκειται για τη γνωστή «loza dorada», που κατατάσσεται στα είδη πολυτελείας που κυκλοφορούσαν στη Μεσόγειο και στη βορειοδυτική Ευρώπη στα τέλη του 14ου αιώνα και σε όλο σχεδόν το 15ο αιώνα⁶⁸. Τα κέντρα παραγωγής της βρισκόταν στην Ισπανία και κυριαρχούσαν στη μεσογειακή και βορειοευρωπαϊκή αγορά μέχρι την εμφάνιση και διάδοση των ιταλικών μαγιόλικων και τον παραγκωνισμό τους από αυτά μετά το τρίτο τέταρτο του 15ου αιώνα (μετά το 1475⁶⁹). Τα εφυαλωμένα σκεύη από τα εργαστήρια της Μανίσεσ, στα περίχωρα της Βαλένσιαις, ήταν ένδειξη σημαντικής κοινωνικής θέσης, επειδή ήταν ακριβά τα υλικά που χρειαζόνταν για την κατασκευή τους και η διαδικασία κατασκευής τους ήταν απαιτητική⁷⁰. Όμοια δείγματα με τον τύπο της κινστέρνας της Νέας Μονής έχουν εντοπιστεί στα Ίσθμια⁷¹ και σε λιμάνια του Αιγαίου πελάγους, όπως στη Θεσσαλονίκη, στο Ηράκλειο της Κρήτης, στη Ρόδο⁷² και στο Ναύπλιο⁷³. Το σχήμα και η διακόσμηση της κούπας, που ανήκουν στο λεγόμενο «κλασικό ύφος» της γραπτής εφυαλωμένης κεραμικής με μεταλλικό διάκοσμο από τη Μανίσεσ (Manises), οδηγούν στη χρονολόγησή της στο 15ο αιώνα.

Οι πυκνές εμπορικές σχέσεις της Χίου με την Ιβηρική χερσόνησο και η παρουσία ισπανικών πλοίων μαρτυρούνται συχνά στις αρχαιακές πηγές, κυρίως στα ιδιωτικά συμφωνητικά που συντάχθηκαν από Γενουάτες νοταρίους και σήμερα φυλάσσονται στο Κρατικό Αρχείο της Γένοβας. Συχνά Ισπανοί στην πορεία τους για την επιστροφή στη δυτική ακτή της Μεσογείου σταθμεύουν στη

Εικ. 19. Ισπανική κούπα από το δώμα της κινστέρνας.

⁶⁷ Στη Ρόδο είχαν χρησιμοποιηθεί στη στέγη του κτηρίου Villaragut (ή Καταλανικό). Βλ. Σταυροφορίες: Μύθος και πραγματικότητα (επιμ. Γ. Τουμαζής – Α. Pace – Μ. Rosario Belgiorio – Σ. Αντωνιάδου) (κατάλογος έκθεσης), χ.τ., χ.χρ., 210, αριθ. 104, εικ. 104 (Μ. Μιχαηλίδου). Η Ρόδος τον 4ο αιώνα μ.Χ. μέχρι την κατάληψή της από τους Τούρκους (1522), Παλάτι Μεγάλου Μαγίστρου (επιμ. Ηλ. Κόλλιας κ.ά.) (κατάλογος έκθεσης), Αθήνα 2004, 36, αριθ. 14-16, εικ. 26. Ισπανικοί πίθοι προήλθαν και από τη στέγη του Αρχοντικού της οδού Σμιμίου στη Ρόδο, σύμφωνα με πληροφωρία της συναδέλφου Άννας-Μαρίας Κάσδαγλη, αρχαιολόγου της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ρόδου, την οποία ευχαριστούμε.

⁶⁸ J. G. Hurst, «Spanish Pottery Imported into Medieval Britain», *Medieval Archaeology* 21 (1977), 68-105. A. Yangaki, «A First Overview of Late Medieval Pottery from the Iberian Peninsula in Greece», *Viator* 44.1 (2013), 287-313, όπου και εκτενής βιβλιογραφία.

⁶⁹ J. V. Lerma – J. Marti – J. Pasqual – M. Paz Soler – F. Escrivà – M. Mesquida, «Sistematización de la loza gótico-mudéjar de Paterna/Manises», *La ceramica medievale nel Mediterraneo occidentale (Siena, 8-12 ottobre 1984, Faenza 13 ottobre 1984)*, Φλωρεντία 1986, 201.

⁷⁰ J. Vroom, *After Antiquity, Ceramics and Society in the Aegean from the 7th to the 20th Century A.C., A Case Study from Boetia, Central Greece*, Leiden 2003, 293-295.

⁷¹ T. Gregory, «Local and Imported Medieval Pottery from Isthmia», *La ceramica nel mondo bizantino tra XI e XV secolo e i suoi rapporti con l'Italia* (επιμ. S. Gelichi), Φλωρεντία 1993, 302-304, πίν. 11.24, 12.24, 26.

⁷² Μ. Μιχαηλίδου, «Εισηγμένη κεραμική στη Ρόδο στα χρόνια της Ιπποτοκρατίας», *Ρόδος 2.400 χρόνια, Η πόλη της Ρόδου από την ίδρυσή της μέχρι την κατάληψη από τους Τούρκους (1523)*, Πρακτικά Β', Αθήνα 2000, 421-422, 427, αριθ. 10, πίν. 166α-β.

⁷³ Α. Γιαγκάκη, *Εφυαλωμένη κεραμική από τη θέση «Άγιοι Θεόδωροι» στην Ακροναυπλία (11ος-17ος αι.)*, Αθήνα 2012, 146.

Χίο, όπου προμηθεύονται εμπορεύματα και αφού πρώτα έχουν περάσει – το φαινόμενο επαναλαμβάνεται πολλές φορές – από τη Ρόδο. Εμπορικά πλοία στις αρχές του 15ου αιώνα μεταφέρουν από τη Χίο βαμβάκι και υφάσματα εγχώριας παραγωγής⁷⁴ και, ταξιδεύοντας προς τη Φλάνδρα, σταματούν ενδιάμεσως στο Κάδιξ της Ισπανίας⁷⁵. Εκτός από τις οικονομικές συναλλαγές του νησιού του Αιγαίου με τα παράλια της Ιβηρικής χερσονήσου, υπήρχαν κάτοικοι καταγόμενοι από την Ισπανία που ήταν μονίμως εγκατεστημένοι στη Χίο και δραστηριοποιούνταν εκεί επαγγελματικά. Κατά τον ίδιο τρόπο, ζουν στη Χίο και προσφέρουν τις υπηρεσίες τους ρωμαιοκαθολικοί μοναχοί που προέρχονται από την Ισπανία, όπως ο Δομηνικανός αδελφός Αντώνιος από την Τορτόνα, Επίτροπος στη μονή της Παναγίας⁷⁶. Η παρουσία Ισπανών στο νησί του Αιγαίου μαρτυρείται ήδη από το 14ο αιώνα: Καταλανοί, Ανδαλουσιάνοι και νησιώτες από τη Μαγιόρκα διαμένουν στη Χίο⁷⁷. Στα τέλη του ίδιου αιώνα η ισπανική κοινότητα είναι η πολυπληθέστερη ξένη, μετά τους Ιταλούς· περισσότεροι είναι οι Καστιλιάνοι και ακολουθούν οι Καταλανοί⁷⁸. Γιατρός από τη Σαραγόσα και ένας εβραίος από την Καταλωνία, ο Μωυσής, είναι άλλα πρόσωπα που μαρτυρούνται σε νοταριακές πράξεις στο δεύτερο μισό του 15ου αιώνα⁷⁹: Ήδη από το έτος 1346 η Χίος ανήκε σε μια εμπορική μετοχική εταιρεία Γενουατών, στη Μαόνα. Στην κοσμοπολίτικη Χίο συμβίωναν αρμονικά πολλές μειονότητες, καθώς η μόνη προτεραιότητα στην πολιτική της Μαόνας ήταν η συσσώρευση πλούτου που της διασφάλιζαν οι κάθε εθνικότητας έμποροι⁸⁰.

Στην άλλη πλευρά της Μεσογείου, στις ισπανικές ακτές, η ιταλική Δημοκρατία της Γένουας είχε πολύ ισχυρή παρουσία, με τις ανθηρές παροικίες της σε διάφορες πόλεις, μεταξύ των άλλων στη Σεβίλλη και στην Τορτόσα που βρίσκεται κοντά στη Βαλένσια⁸¹. Η διείσδυση των γενουατικών και επιχειρηματικών συμφερόντων στην Ισπανία κατέληξε στις αρχές του 16ου αιώνα να είναι πλήρης, ξεπερνώντας κάθε προηγούμενο στην ιστορία του ευρωπαϊκού πρώιμου καπιταλισμού⁸².

Η Νέα Μονή το διάστημα αυτό κατείχε μεγάλη έγγεια περιουσία και υψηλά εισοδήματα από την αγροτοκτηνοτροφική παραγωγή του νησιού. Ακόμη και όταν το νησί περιήλθε στη Γένουα, η μονή απολάμβανε πλήρως τα προνόμιά της και δεν απειλήθηκε από τους ρωμαιοκαθολικούς ηγεμόνες με κανένα τρόπο.

Το φορτίο ενός πλοίου από αμφορείς και πίθους – το πιθανότερο από τη μεταφορά ισπανικού λαδιού και κρασιού – αγοράστηκε από τους μοναχούς κενό για να χρησιμοποιηθεί στη ριζική επισκευή που έγινε στη στέγη της δεξαμενής στο 15ο αιώνα. Οι λόγοι που υπαγόρευαν την ανάληψη εργασιών ριζικής επισκευής στη στέγαση του κτηρίου δεν είναι δυνατόν να ανιχνευθούν. Θα μπορούσε να υποτεθεί ότι οι εργασίες κρίθηκαν απαραίτητες μετά από κάποια μεγάλη, φυσική ή μη, καταστροφή, αλλά στο 15ο αιώνα δεν μαρτυρείται τέτοιο συμβάν.

Η φάση δραστηρικής επισκευής στους χρόνους της Γενουατοκρατίας, όπως τεκμηριώνεται από τα ισπανικά αγγεία, δεν έχει εντοπισθεί – μέχρι στιγμής τουλάχιστον – σε κανένα άλλο κτήριο του μοναστηριακού συγκροτήματος. Τα πορίσματα των πρόσφατων ερευνών στο καθολικό δεν έδειξαν κάποια οικοδομική φάση εκτεταμένων επισκευών στο 15ο αιώνα. Η επισκευή

⁷⁴ Ph. Argenti, *The Occupation of Chios by the Genoese and their Administration of the Island, 1346-1566*, I, Cambridge 1958, 483-484 σημ. 14, 509, 510.

⁷⁵ Αυτά συμβαίνουν το έτος 1424. Στο ίδιο, I, 483 σημ. 1.

⁷⁶ Στο ίδιο, I, 609.

⁷⁷ M. Balard, *La Romanie génoise (XIIe-début du XVe siècle)*, I, Γένοβα 1978, 267, 268, 310.

⁷⁸ E. Basso, *Notai genovesi in Oltremare, Atti rogati a Chios da Giuliano de Canella 92.11.1380-31.3.1381*, Γενοβέζοι συμβολαιογράφοι στις υπερόντιες χώρες, Έγγραφα συνταχθέντα στη Χίο, Αθήνα 1993, 21.

⁷⁹ Argenti, ό.π. (υποσημ. 74), 608. Για την παρουσία Εβραίων από την Ισπανία στη Χίο στις αρχές του 15ου αιώνα βλ. επίσης, P. Piana Toniolo, *Notai genovesi in Oltremare, Atti rogati a Chios da Gregorio Panissaro (1403-1405)*, Γένοβα 1995, 14, 200, αριθ. 150 (134), Μάρτιος 1405.

⁸⁰ Balard, ό.π. (υποσημ. 77), 268.

⁸¹ P. Stringa, *Genova e la Liguria nel Mediterraneo, Insediamenti e culture urbane*, Γένοβα χ.χρ., 250-254.

⁸² Στο ίδιο, 50, 57 σημ. 47. Χαρακτηριστική είναι η φράση του ιστορικού R. López ότι, ειδικά μετά το 1528 που ο Andrea Doria προσχώρησε στον Κάρολο Ε΄ ως αυτοκρατορικός ναύαρχος, «οι Γενουάτες έπιναν το αίμα των Ισπανών». Βλ. R. López, *Storia delle colonie genovesi del Mediterraneo*, Bologna 1938.

Προέλευση εικόνων

Εικ. 1, 5-9, 11, 13, 15, 18, 19: Αρχείο 3ης ΕΒΑ. Εικ. 2-4: Αρχείο 3ης ΕΒΑ, σχέδ. Γ. Πασχαλίδης 1996. Εικ. 10, 12: Αρχείο 3ης ΕΒΑ, σχέδ. Ν. Γιαννουλάκης 2000. Εικ. 14, 16: Αρχείο 3ης ΕΒΑ, σχέδ. Μ. Χριστέλη 2014. Εικ. 17: Αρχείο 3ης ΕΒΑ, σχέδ. Β. Γιαννινίδης 2000.

του δώματος, η αφαίρεση της παλιάς πλήρωσης και η τοποθέτηση αγγείων, ενέργειες που χρονολογούνται με ασφάλεια στο 15ο αιώνα, δεν αποτελούσαν μέρος ενός ευρύτερου επισκευαστικού προγράμματος αλλά συνιστούσαν μια επέμβαση τοπική, για το κτήριο της κινστέρνας και μόνον, της οποίας όμως η αιτία δεν μπορεί να ιχνηλατηθεί. Ένας ακόμη προβληματισμός – πέρα από το αίτιο της επισκευής – γεννάται από τη διαπίστωση που έγινε κατά την ανασκαφή, ότι μόνον το ήμισυ του δώματος έφερε κενά αγγεία για ελάφρυνση των φορτίων στους θόλους. Στο δυτικό μισό ή δεν τοποθετήθηκαν ποτέ αγγεία, όπως τα ισπανικά του ανατολικού ημίσεως, ή τοποθετήθηκαν και επισκευάσθηκε το δώμα στο σύνολό του, αλλά αφαιρέθηκαν αργότερα και τα κενά πληρώθηκαν με χώμα. Αν η δεύτερη υπόθεση ευσταθεί, είναι και πάλι άγνωστος ο λόγος για τον οποίο ξαναέγινε επισκευή στο δώμα, στο δυτικό ήμισυ.

Ανακεφαλαιώνοντας την εξέταση της κινστέρνας στη Νέα Μονή της Χίου, η τυπολογία και οι κατασκευαστικοί της τρόποι παραπέμπουν στην αρχιτεκτονική παράδοση της Κωνσταντινούπολης. Η ακριβής χρονολόγηση του κτηρίου στα μέσα του 11ου αιώνα, μεταξύ των ετών 1043 και 1049, προκύπτει από τις ομοιότητες

που εμφανίζει με το καθολικό, υποδεικνύοντας ότι ανήκαν στο ίδιο οικοδομικό πρόγραμμα συγκρότησης μιας καινούριας μονής που ιδρύθηκε στην κεντρική Χίο. Η μετεμφύτευση των αρχιτεκτονικών μορφών της Πρωτεύουσας, που ήταν γνωστό ότι εφαρμόστηκε στο καθολικό, μεταφέρθηκε και στο δευτερεύον για τη λατρεία, αλλά εξαιρετικά σημαντικό για την επιβίωση της μοναστικής κοινότητας κτήριο της δεξαμενής νερού.

Σταδιακά στην ιστορία της η κινστέρνα άρχισε να περιβάλλεται από ψηλότερα κτήρια, τα οποία – σε συνδυασμό με την καλή της κατασκευή – αποδείχθηκαν σωτήρια στον καταστρεπτικό σεισμό του 1881 που έπληξε ανεπανόρθωτα το υπόλοιπο μοναστήρι, αλλά εκείνη δεν την έβλαψε. Αρκετούς αιώνες νωρίτερα, στο 15ο αιώνα, στα χρόνια της Γενουατοκρατίας στο νησί, είχαν γίνει ριζικές επισκευές στο δώμα και στη θολοδομία της δεξαμενής, άγνωστο με ποια αφορμή. Η επιχωμάτωση που διαπιστώθηκε ότι είχε πραγματοποιηθεί στο δυτικό ήμισυ του δώματος, από το οποίο είχαν αφαιρεθεί τα αγγεία πλήρωσης και στα κενά είχε απορριφθεί απλό χώμα, μαρτυρεί για μία ακόμη ενδιαμέση φάση επέμβασης στη στέγη. Το κτήριο έφθασε ως τις ημέρες μας ανέραιο, σε άριστη κατάσταση διατήρησης, με ευδιάκριτα τα αρχικά μορφολογικά χαρακτηριστικά του.

Olga Vassi – Stella Faitaki

THE CISTERN OF NEA MONI IN CHIOS

The cistern of Nea Moni in Chios is a typical monastic water reservoir, which has until now been in an excellent state of preservation. It is an important example of middle Byzantine, precisely dated (1043-1049) cistern and all its original morphological and structural features are saved.

It is a partly subterranean, rectangular building, with a flat roof and it measures 19,46×12,52 m. Its capacity amounts to about 600 m³ of water. In the interior, two lines with four marble columns each support fifteen hemispherical, blind domes. The surfaces inside are coated with hydraulic plaster that ensures the water tightness of the tank. In the front of the building, a door leading to the interior of the cistern is to be found. On both its sides, two large brick crosses are formed for the protection of the water from demons. The enrichment of the cistern with water supplies was achieved through openings in the roof. The appropriate sloping on the surface of the top allowed rainwater to enter.

The restoration works carried out by the then 3rd Ephorate of Byzantine Antiquities in the cistern of Nea Moni in the late 1990s, during the Second Community Support Framework, revealed new information about its structure, history and unknown aspects of various repairs through the centuries. Eighty vessels found in the filling of the roof witness a radical repair done on the

roof of the building during the 15th century. The vases, which are mostly plain without any glaze, intended to store or transport goods – especially oil. Among them, luxurious tableware also came to light and helped identify the origin of all the vessels with Spain. They were all made in the pottery workshops of Manises and Paterna in the region of Valencia in southeastern Spain, where major production centers operated and provided the Mediterranean with ceramics from the late 14th until the early 16th century. Their use on the roof of the cistern in the famous monastery of Nea Moni in the 15th century, indirectly testifies for the close trade between the island and Spain. However, the trading relationships between the two during the centuries when the Aegean island belonged to the Republic of Genoa (1346-1566) are already known from written sources such as notary acts. The Genoese funded important trade stations in the Mediterranean basin, and the pots are material evidence of the dense network of product distribution that was organized by the Italian city among its Mediterranean possessions.

*Archaeologists,
Ephorate of Antiquities of Chios,
ovassi@culture.gr, sfaitaki@culture.gr*